

63.3 (24к) Д

17.50

ТЕЗИ

ДОПОВІДЕЙ ТА
ПОВІДОМЛЕНЬ
НАУКОВО -
ТЕОРЕТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ,
ПРИСВЯЧЕНОЇ
125 - РІЧЧЮ ВІД
ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ЛЮДЕМІКА
МИХАЙЛЯ
ГРУШЕВСЬКОГО

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК

1991

569252 б-р
Тези доповідей
та повідомлень
конф. М. Грушевсь-
кого. - Льв.-Франк,
1991
23.09.98 Іванко Г

569252 б-р

Обов'язковий примірник

ВИКОНКОМ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ВАСИЛЯ СТЕПАНИКА
/кафедра історії України/
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ
КРАЄЗНАВЦІВ
ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК
ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКЕ ОБЛАСНЕ ТОВАРИСТВО УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА "ПРОСВІТА"

Т Е З И

доповідей та повідомлень регіональної науково-
теоретичної конференції, присвяченої 125-річчю
від дня народження видатного історика України,
визначного громадсько-політичного і державного
діяча, академіка МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

НБ ПНУС

569252

Обов'язковий примірник

Івано-Франківськ

1991

63.3(24k)4

Ф-30

З ЛІТОПИСУ ЖИТТЯ І НАУКОВО-ГРОМАДСЬКОЇ ТА ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АКАДЕМІКА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ^I

- 1866.-17 вересня- Народився у м.Холмі /нині Республіка Польща/ у сім'ї учителя.
- 1886.- Закінчив Тифліську гімназію і вступив на історико-філологічний факультет Київського університету.
- 1890-1894.- Навчався на історико-філологічному факультеті, залишився працювати на кафедрі російської історії Київського університету.
- 1890.- Опублікував свою першу історичну працю "Два-русские государские замки в половине XVI века".
- 1894.- Захистив магістерську дисертацію "Барське староство".
- 1894-1913.- За рекомендацією історика В.Антоновича очолив кафедру "Всесвітньої історії з спеціальним оглядом на історію Східної Європи" у Львівському університеті. Тут він отримав наукове звання професора, читав курс історії України, створивши школу із своїх учнів, які пізніше стали відомими істориками.
- 1895-1913.- Редактор "Записок" Наукового Товариства ім.Шевченка.
- 1897-1908.- Голова Наукового Товариства ім.Шевченка у Львові.
- 1898-1913.- Голова Археографічної комісії НТШ, під керівництвом якого було опубліковано кілька томів "Джерел до історії України-Руси", "Українсько-руський архів", "Пам'ятки української мови і літератури" та інші.
- 1898-1913.- Один із засновників і редакторів "Літературно-наукового вісника".

^IОсновні дати життя і науково-громадської та державно-політичної діяльності академіка Михайла Грушевського складені професором В.В.Грабовецьким.

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківського
Бодягопільського інституту
№ 569252

- 1898-1936.- Оpubліковано 10 томів "Історії України-Руси", в 13 книгах.
- 1899.- Один з організаторів національно-демократичної партії в Галичині.
- 1904.- Оpubліковано в Петербурзі "Очерк истории украинского народа", який перевидавався в 1906, 1911, 1990 роках.
- 1906-1914.- Щорічно влітку відпочивав з сім'єю у с.Криворівні в урочищі, яке залишилося у пам'яті гуцулів під назвою "Грушівка".
- 1906.- Оpubліковано "Науковий Збірник, присвячений професору Михайлу Грушевському", підготовлений його учнями і прихильниками з нагоди 10-літньої науково-громадської діяльності в Галичині.
- 1907.- В Петербурзі опубліковано історико-популярну працю "Про старі часи на Україні".
- 1907.- Ініціатор створення "Українсько-руської видавничої спілки".
- 1908.- Переїхав у Київ і входив до керівництва Товариства українських поступовців.
- 1908.-I листопада-1912.-I грудня- Голова організації українського вчителства середніх шкіл "Учительська громада" та редактор її журналу "Наша Школа".
- 1908-1913.- Редактор "Записок" Українського Наукового Товариства.
- 1910-1911.- Голова "Українського Шкільного Союзу", що займався організацією українського приватного середнього шкільництва, опублікував у газеті "Село" кілька статей, які були узагальнені в книжечці "Про українську мову і українську школу".
- 1911.- Оpubлікував науково-популярну працю "Ілюстрована історія України", яка перевидавалася в 1913, 1921, 1967 і 1990 роках.
- 1914-1917, 1918, 1924, 1930.- Редактор журналу "Україна".
- 1914.-Листопада- Після повернення у Київ царська влада заарештувала його, безпідставно обвинувативши в безглуздій шпигунській діяльності на користь Австро-Угорщини і вислала у Сибірець і Казань.

- 1917.- 4 березня-
1918.-28 квітня-
1917.- Голова Української Центральної Ради.
Член Української партії соціалістів-революціонерів.
- 1919-1924.- Перебував на еміграції в Відні, Празі, Берліні і Женеві, де продовжував наукову діяльність, підготував і ряд праць і почав підготовку над 5-томною "Історією української літератури".
- 1919.- У Відні заснував Український соціологічний інститут, видавав часопис "Борітеся-поборете".
- 1924-1934.- Повернувся на Радянську Україну і працював в академічних установах Києва.
- 1924.- Обраний академіком Всеукраїнської Академії Наук за спеціальністю "Історія України".
- 1924-1929.- Керував секцією історії України історичного відділу Всеукраїнської Академії Наук.
- 1926-1929.- Редактор "Записок історико-філологічного відділу", "Наукового збірника" і "Студій з історії України" Всеукраїнської Академії Наук.
- 1924-1929.- Голова Археографічної комісії Всеукраїнської Академії Наук, якою було підготовлено і опубліковано-"Український археографічний збірник" /т. I/, "Пам'ятки українського гетьманства" /т. I/.
- 1923-1927.- Оpubлікована 5-томна "Історія української літератури".
- 1928.- Оpubліковано у 3-х томах збірник на пошану акад. М.Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя і сорокових роковин науковій діяльності.
- 1929.- Обраний академіком АН СРСР.
- 1931-1934.- Переїхав у Москву, де був арештований, йому інкримінували організацію Українського національного центру і навіть возми до Харкова на слідство.
- 1934.-2 листопада- Помер в Кисловодську, його тіло перевезено на Україну і поховано на Байковому кладовищі у Києві.

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Є. П. ЧУЧУК

ПРИКАРПАТТЯ ВЛАНОВУЄ АКАД. МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

125-річчя з дня народження найвидатнішого історика України, визначного державного і громадсько-політичного діяча Михайла Грушевського широко відзначає наша Україна в період її національного і духовного відродження, в час, коли повертається забути імена українського народу.

М. Грушевський написав понад 2 тисячі праць з історії України, в яких глибоко і всебічно досліджені різні періоди і проблеми нашого народу з найдавніших часів і до початку ХХ століття. В історичних працях вченого широко відображена й історія Галичини, в тому числі і наш Прикарпатський край. З великим енциклопедичним знанням історичних фактів і науковим аналізом досліджена історія Галицько-Волинського князівства, діяльність його видатних державних діячів і, зокрема, короля Данила Галицького. На широкому фоні політичного і економічного життя Галичини XIV-XVIII століття, в тому числі і Прикарпаття, показано розвиток культури і освіти, яка найбільш повно відображалася у діяльності братств та шкіл.

З особливим цікавством читається сторінки історії України, в яких М. Грушевський описує козацько-гетьманську державність, події періоду першої світової війни, коли Україна відновила свою державність, в час існування Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки, що завершилась вікопосланим актом Соборної Злуки на пам'ятній Софійській площі у Києві 22 січня 1919 року. У березні 1919 року М. Грушевський в останній раз був у Станіславі, коли він був столицею Західноукраїнської Народної Республіки.

Наше мальовниче і багате на історичні традиції Прикарпаття також вшановує ім'я М. Грушевського. Прикарпатці мають свого великого історика, першого президента України, який бував у нашому краю. М. Грушевський побував у колишньому Станіславі, надзвичайно полюбив Гуцульщину. Тут, у мальовничому селі Криворізня, після важкої наукової роботи і громадсько-політичної діяльності у Львові і Києві, він влітку тут відпочивав /1906-1914/. Тут він придбав собі будинок над Чаранцем і з сім'єю кожного

літа проводив свої ферії і писав історичні твори. В. Іваненко у газеті "Дорога" /1943 / писав, що "Якіб" як вказує це рухом місце, де стояла вілла Михайла Грушевського, куплена в 1906 році від Влад. Прибиловського, і спалена москалями 1917 р."

З того часу залишилися лише сліди тієї будівлі, а це місце гуцули і тепер називають "Грушівкою". Тут плануються відновити будинок і влаштувати музей національної культури, де будуть виставлені експонати про життя, наукову і громадсько-політичну діяльність М. Грушевського, а також тих світочей української культури, які тут відпочивали. - І. Франка, В. Гнатюка, М. Коцюбинського, Г. Хоткевича, Лесі Українки, В. Стефаніка та інших.

Громадськість Івано-Франківська назвала іменем М. Грушевського одну із вулиць міста, де передбачається відкрити в дні ювілею художньо-меморіальну дошку на честь великого історика України.

В. В. ГРАБОВЕЦЬКИЙ

ЯК ПИСАЛАСЯ БАГАТОТОННА "ІСТОРІЯ УКРАЇНИ-РУСИ"

Найбільш фундаментальною працею М. Грушевського стала 10-томна /в 13 книгах/ "Історія України-Руси" - під копіткою, багаторічної праці вченого, що приніс йому світову славу. Задум такої великої праці зародився в автора ще під час навчання в Київському університеті, але для її здійснення потрібно було зібрати колосальну кількість першоджерел, зібрати та осмислити всі праці своїх попередників, створити свою схему і знайти видавця.

М. Грушевський у своїй автобіографії стверджував, що "написання суцільної історії України рано, ще в Київських часах, стало моєю задушевною гадкою, до певної міри питаннями честі своєї і свого покоління, супроти того, що найвидніші репрезентанти української історіографії старшої генерації тоді ще зважали се річчю, для якої час іще не ніспів, бракує матеріалу, зібрався величезні прогалини і т.д. В своїх гадках мав я тоді написання історії короткої й загально-приступної, в трьох невеличких томиках, які б обхватили старий, литовсько-польський і новий період".

М. Грушевський також згадував, що "занявши кафедру у Львові. - В. Г., я сім семестрів з ряду /1894-7/ читав загальний курс історії України. Повторення потім вдруге ще раз в 1898-1902 роках, курс сей мав послужити мов би скелетом тої задуманої історії...

Ближче розглянувшись, прийшов я скоро до переконання, що розпочати діло треба не такою популярною й короткою, а ширшою й строго науковою історією України, яку б потім можна переробити в коротку й популярнішу... Протягом 1897 і 1898 рр. був написаний перший том і при кінці 1898 р. був видрукуваний".

З цього року і почала виходити "Історія України-Руси" /До 1914 р. вийшло 8 томів /. Вихід такого фундаментального видання було радо зустрінуте галичанами, а в Росії про це замовчували. Перший, хто відгукнувся на цю працю М.Грушевського був І.Франко. "Проф.Грушевський,- писав він,-належить, без сумніву, до найплодовитіших і найрухливіших письменників сучасної України, а крім наукової та публіцистичної праці, змушений обставинами присвячувати багато часу та заходів різним освітнім організаціям, у яких він майже скрізь займає визначне місце". Висловивши і свої критичні зауваження, І.Франко зробив такий висновок:" Колосальна праця, яку рік за роком викладає проф. Грушевський перед українську публіку, варта того, щоб приймати її з надешною увагою, тим більше, що вона побудована на таких міцних і широких основах, яким не страшна ніяка критика".

Затримка видання наступних томів "Історії України-Руси" була викликана політичними обставинами, діяльністю М.Грушевського на посаді голови Центральної Ради, вимушеною еміграцією. Після повернення на Україну 1924 р. історик підготував і видав 9 том "Історії України-Руси" /1925-1931/. Він підготував також 10 і 11 томи, але з друку вийшов тільки десятий том після смерті вченого за редакцією його дочки Катерини Грушевської /1936/, а доля подальших рукописів поки що невідома. На жаль, вчений довів свою "Історію України-Руси" тільки до 1658 року.

Окремі томи "Історії України-Руси" перевидавалися ще за життя М.Грушевського у Львові, Києві і Відні, а в 1954-1968 рр. у Нью-Йорку був повністю перевиданий весь десяти томник. І тільки тепер почалось перевидання і у нас на Україні, багатотомної "Історії України-Руси" Михайла Грушевського /вже вийшли два томи/, а у Канаді вона перевидатється в англійському перекладі.

Незважаючи на різні перешкоди та ускладнення з виданням цієї найвидатнішої багатотомної праці з історії України, вона стала найбільшим твором української національної історіографії, а її автор М.Грушевський - одним із найбільших світових істориків. Тому не випадково починаючи від Івана Франка, спеціалісти і знавці ділячі науки і культури давали їй таку високу оцінку.

Так, президент Всеукраїнської Академії Наук В.Липський на ввілен вченого з нагоди його 60-річчя у 1926 році говорив: "Ваша історія України-це величезна праця, складена оригінально, з використанням сили джерел, багатой періоджерел, це перша повна, наукова й докладна історія нашої землі, починаючи від майже легендарних часів. Тепер, коли вона вже є, навіть трудно собі уявити, як без неї можна було жити".

Професор Берлінського університету О.Брєкнер писав: " Історик надзвичайно начитаний, виявляє критичний такт, ґрунтовну школу й методу; він дав нам прекрасний, багатий змістом твір, на який можна опертися, твір, подібно якому довго не зможе виставити не те, що кожна країна, а й навіть країна із старшою слов'янською літературою".

Найбільший сучасний знавець життя і наукової спадщини М.Грушевського професор Кентського університету /США/ Д.Винар на першому Конгресі Міжнародної Асоціації Україністів у Києві /1990 р./ так висловився про цю багатотомну працю: "Без перебільшення можна ще раз підкреслити, що "Історія України-Руси" мала першочинний вплив на розвиток української наукової історіографії. Це,безперечно, найважливіший, унікальний твір в українській і світовій історіографії... Своєю історією подав автор своєму народові найсильнішу зброю, яку тільки можна було подати".

Працюючи в поті чола над багатотомною "Історією України-Руси", М.Грушевський підготував також й одностомну науково-популярну книгу для народу. У 1907 році у Петербурзі вийшла його книжечка "Про старі часи на Україні", що стала першою ластівкою у підготовці до наступних подібних книг з історії України для масового читача. Вона давала можливість в загальних рисах познайомитися із славними сторінками історії українського народу з найдавніших часів до середини XIX ст. "Отак я оповів історію України,- писав в заключному слові автор,- від найдавніших часів аж до нині.Оповідав я найпростіше то як найкоротше для тих, що не привикли великих книг читати". Ще раніше, у 1904 р., вийшла у Петербурзі книга автора "Очерк истории украинского народа", що перевидавалась у 1906 і 1911 рр.

У 1913 році у Києві вийшла друга, значно більша книга автора "Ілюстрована історія України", яка й до нашого часу залишилася однією з найкращих подібних праць і за джерельною базою, і за науковою схемою викладу основних положень і віх історії України з найдавнішого часу до початку XX століття. Цінна вона ще й тим,

що в ній вміщено велику кількість ілюстрацій, старовинних гравюр, рисунків, портретів тощо. М.Грушевський так сам оцінив свою працю та її завдання: "Хотів я дати громадянству нашому книгу, написану легко і приступно, оживлену образами минулого життя, уривками нашої старої творчості, нашої словесности і знімками цікавих предметів старого побуту, портретами давніх українських діячів, картами і планами вікопомних подій".

Значення багатотомної "Історії України-Руси" М.Грушевського полягає перш за все у правильній схемі, яку виробив вчений для історії України. Ще у 1904 р. він у "Сборнике статей по славяноведению" опублікував статтю під назвою "Звичайна схема" русскої історії", а справа раціонального укладу історії східного слов'янства", в якій на основі вагомих джерел вперше подав нову концепцію - схему історичного розвитку українського, російського і білоруського народів. Вона стала основою для всієї пізнішої історіографії не лише на Україні, але серед українських істориків діаспори. А суть її в тому, як влучно стверджували історики Д.Дорошенко /Огляд української історіографії.-Прага, 1923/ і Л.Винар /Михайло Грушевський і його вплив на розвиток української наукової історіографії.- 1970/, що М.Грушевський відкинув "звичайну" схему російської історіографії і різні гіпотези російських істориків /М.Карамзіна, С.Соловйова, В.Ключевського і інших/, в яких пропагувалася антинаукова концепція "общеруської" народності, історії й культури, а рівночасно заперечував ранній історичний розвиток українського і білоруського народів. М.Грушевський правильно стверджував, що немає "общеруської історії, а тим більше "общеруської" народності. Він вважав, що пов'язання Київської держави із суспільно-політичним укладом і культурою Володимиро-Московського князівства XIII-XIV ст. не видержує наукової критики. "Ми знаємо,- писав Грушевський,- що Київська держава, право, культура була утвором однієї народности, українсько-руської, Володимиро-Московська - другої великоруської". Отже, штучне сполучення української і московської історії в середньовіччі не має історичної джерельної основи. М.Грушевський прямо писав: "Київський період перейшов не у Володимиро-Московський, а в Галицько-Волинський XIII в., потім литовсько-польський XIV-XVI в. Володимиро-Московська держава не була ani спадковинницею, ani наступницею Київської, вона виростає на своїм корені".

"Як бачимо Грушевський, - пише Л.Винар,- встановив тяглість і безперервність українського історичного процесу від її ранньої

доби, через середньовіччя з двома українськими формаціями - Київською і Галицько-Волинською державами, аж до новішого періоду історії України. Саме тому він називає свою багатотомну "Історію України-Руси", пов'язуючи природно нову і стару назву України. Цю періодизацію прийняла українська історіографія. "Я властиво,- писав український вчений, академік Дмитро Багалій,- визнаю схему М.С.Грушевського за правильну щодо української історії, вона правильна і з теоретичного, і з практичного боку, бо український народ живе історичними життями протягом більш як тисячоліття, здобув собі свою власну територію, створив колосальну енергію, щоб її охороняти та нею користуватися, утворив за цей час націю".

Російський історик Б.Греков створив нову концепцію, за якою нібито Київська Русь була колыскою трьох братніх народів - українського, російського і білоруського. Тільки невідомо стає, коли ці народи влізли в колыску. Але, на думку професора М.Зрайчевського, не слід забувати, що основною територією її формування послужила Середня Наддніпрянщина, а білоруські та великоруські землі були втягнуті в той процес пізніше. Оформлення білоруського району /Полоцьке князівство/ припадає на першу половину XI ст., а великоросійського /Суздальське князівство/ - на середину XII ст". Так "старший брат" виявився наймолодшим за віком, політичний парадокс, що виглядає досить повчальним.

В.Т.ПОЛЕК

М.ГРУШЕВСЬКИЙ І ГАЛИЧИНА

На початку вересня 1894 р. за рекомендацією історика В.Антоновича М.Грушевський прибув до Львова, щоб очолити кафедру історії України, що з волі австрійського окупанта мала досить незвично зватися - кафедра "всесвітньої історії з спеціальним оглядом на історію Східної Європи". Як пояснив австро-угорський міністр Гауч,- "рутеніше Гешіхте іст каїне конкрете Віссенафт"- "українська історія не може вважатися конкретною наукою". Але вже перша інавгураційна лекція М.Грушевського 12 жовтня 1894 р. наочно заперечила помилковість такого твердження і показала, що в його особі маємо саме історика України, незалежного від історії Росії чи Польщі, критичного до історії цих сусідніх народів. Повідомляючи про неї газета "Діло писала: "Виклад, котрий зібрані вшлухали з великою увагою і нагородили прелегента гучашми оплесками, зробив на всіх дуже добре враження, добре тому, що був видержаний від початку до

тінця в тоні поважнім, науковим, а миле, бо се перший раз довелося русинем почути такий виклад з історії своєї вітчизни з університетської катедри в рідній і гарній мові". Тому не дивно, що на лекції М.Грушевського приходили не тільки студенти, але й українська і навіть польська інтелігенція. Тому вони проходили у найбільшій аудиторії Львівського університету. Проте найбільша його заслуга як викладача української історії полягає в тому, що він виховав цілу школу істориків України, до якої ввійшли С.Томашівський, М.Кордуба, І.Крип'якевич, І.Кревецький та інші. Це слава "школа Грушевського".

Розробка і читання курсу історії України нашою школою М.Грушевського на думку написати широку, детальну і наукову історію нашого народу, показати його суверенність, незалежність від інших народів - російського і польського, які незаконно присвоїли собі частину української історії, вважаючи всупереч історичній правді наш народ нібито частиною російського чи польського народів. Він також відкинув антинаукову концепцію російських істориків-шовіністів про Київську Русь як про початок російської державності.

Цей висновок М.Грушевського підтвердив А.Пресняков, який ще у 1920 р. писав, що він виступив проти "звичайної схеми" історії Росії, бо "побудувати "общерусскую" історію неможливо по суті, так як немає жодної "общерусской" народності, а на черзі інше наукове завдання - побудови, з однієї сторони, історії українського народу, а, з другої, - історії великоруської". Російський історик уточнив, що "це М.С.Грушевський блискуче виконав у своїй обширній "Історії України-Руси" і в "Очерке истории украинского народа".

У даному випадку А.Пресняков підтвердив висновки М.Грушевського про те, що формування українського народу припадає на ІУ ст., а не на ХІУ чи ХУ ст., як стверджує царська і сталінсько-брежнєвська історіографія. На жаль, пізніше російський історик відмовився від своєї думки, підтримав ідею "єдиної і неделимої", щоб захистити антинаукову теорію про "старшого брата". Саме цим пояснюється, що на півстоліття забуваються на т.зв. Радянській Україні праці М.Грушевського, а його чесне ім'я згасить.

Полягає вже перших томів "Історії України-Руси" принесла славу М.Грушевському не тільки на Україні, а й науковому світі за її межами. Це пояснюється ще й тим, що у 1906 р. у німецькому перекладі Феліції Носсіг-Прухнікової появилася перший том цієї

"Історії" під назвою "Geschichte des ukrainischen /ruthenischen/ Volkes" /"Історія українського /русинського/ народу" /. Певня увагою дослідників життя і наукової діяльності М.Грушевського залишився той факт, що саме І.Франко допомагав Феліції Носсіг-Прухнікової у перекладанні цієї праці історика, був її редактором та укладачем "індексу", тобто "Предметно-Іменного покажчика". Цікаво відзначити, що цю роботу І.Франко виконав у серпні-вересні 1905 р. у Кутах. А одночасно цей факт ще раз заперечує палітву у т.зв. радянській історіографії думку про нібито ворожість І.Франко щодо М.Грушевського.

На перший том німецької "Історії України-Руси" відгукнувся у німецькій і польській науковій періодиці О.Брюкнер, високо оцінивши її. Він ще раніше у 1901 р., відзначив роль М.Грушевського у редагуванні і виданні "Записок Наукового товариства імені Т.Шевченка". На праці українського історика покликувалися польський дослідник освіти на Україні А.Ванчура, чеський історик Л.Нідерле, а довідку про нього подали празький "Оттук словник научни" /1903/ і паризький журнал "Лес Анналес дес Нацио-наліте" /1913/, а Томас Приймак видав англійською мовою монографію "Михайло Грушевський : Політика національної культури" /Торонто, 1967 р. український переклад у "Всесвіті"/

Викладацька і наукова діяльність М.Грушевського у Львові, його близькість до української університетської молоді та авторитет серед неї, рішучість у проведенні ідеї рівноправності українців з поляками викликали смільні атаки останніх проти історика. Як писав М.Грушевський в "Автобіографії", "польські націоналісти обсипали мене різними інсинуаціями в уличній пресі, жадали усунення з університету, віддання під суд і ін." До цих цькувань преси приєдналася і польська професура Львівського університету, що хотіла мати в ньому "покірного послухника польського панування на Західній Україні". "Я сильно з того всього захворів, - з гіркотом писав М.Грушевський в "Автобіографії", - так що ледве міг працювати".

У Львові М.Грушевський написав і видав ще одну ґрунтовну працю "Культурно-національний рух на Україні в другій половині ХVІ-ХVІІ віків", що спершу прочитав у 1908 р. у формі публічних лекцій та опублікував у "Літературно-науковому віснику", а згодом - окремою книжкою. У ній історик розглянув роль братства, причини і розвиток тогочасної публіцистики в українській літературі - т.зв. полемічної літературі.

Приїхавши до Львова, М. Грушевський зразу ж став членом Нашого товариства імені Шевченка, очолював його історико-філософську секцію, а у 1897-1913 рр. він - голова Товариства. Вчений поставив його діяльність на наукову основу, піднісши до рівня Академії. Для того у 1897 р. він встановив посаду бібліотекаря, яким став український письменник і наш земляк М. Пазлик. Уточнимо, що бібліотекарем НТШ хотів стати В. Стефаник. М. Грушевський нав'язав регулярний обмін книжками із 168 інститутами усього світу - від Петербурга до Філадельфії, перетворивши бібліотеку НТШ у найбільшу і найкращу книгозбірню українки.

М. Грушевський був одним із організаторів і редакторів "Літературно-наукового вісника", що фактично став одним із перших українських журналів європейського рівня. При його сприянні виникла "Українсько-руська видавнича спілка", яка видала чимало цікавих творів рідної і зарубіжної літератури. І, врешті, саме на Західній Україні М. Грушевський знайшов й особисте щастя - він одружився з Марією Вояківською, родом із Тернопілля. Вона була не тільки вірною супутницею вченого, але й сама залишила помітний слід в українській літературі. Народжена у 1900 р. у Львові їхня дочка Катерина відома як фольклористка і перекладачка з англійської літератури. У 1939 р. дружина і дочка М. Грушевського були репресовані.

Життя і науково-літературна діяльність М. Грушевського тісно пов'язана із Прикарпаттям. На запрошення В. Гнатюка він у 1902 р. вперше приїхав у Криворіз'я, щоб тут серед чарівної природи відпочити влітку набратися нових сил. Проте він, як й І. Франко, не тільки насолоджувався чудовим гірським повітрям, але й наполегливо працював. Спочатку він проживав у хаті Пилипа Зеленчука, а пізніше купив віллу, обладнав її у гуцульському стилі, переніс зі Львова частину своєї бібліотеки. У 1910 р. повідомлялося, що "на самім початку перед Грушівкою / так від прізвища історика - В. П. /, проти неї і за нею обляз-се так звана блискуча / слід ділання давнього хедівця / і писана скала..." Український художник Михайло Жук "малював "малу Грушівку", але поки що нам не вдалося розшукати цієї картини. У липні 1917 р. російські окупанти знищили "Грушівку", як це місце і досі називають гуцули.

У "Грушівці" М. Грушевський написав низку праць. Так, 10 липня 1902 р. він написав рецензію на "Карби" Марка Черемшини, 29 серпня /лі вересня/- "Що робити з "академічним фондом?", у червні 1904 р. - про "Гуцульську виставу" у Косові, 30 липня 1907 р. - "Вогделові роковини" /про Б. меляницького/, 2 серпня - "На українські теми:

Грім - та не з тучі", 8/21/ серпня - "Студії з економічної історії України та 33 листи до згаданого В. Гнатюка. У Криворіз'ї історик зустрічався з І. Франком, М. Коцюбинським, Т. Хосткевичем, О. Нольянським та іншими діячами української культури, які тут проживали або відпочивали.

5-8 квітня 1919 р. у готелі "Австрія" /тепер "Дністер"/ проживав М. Грушевський, зупинившись тут по дорозі на еміграцію. Тут уточнимо, що він повернувся на Україну завдяки старанням Михайла Левицького, уродженця села Явче теперішнього Рогатинського району. Перебуваючи у Відні у службових справах як керівник дипломатичної місії Радянської України, наш земляк зустрівся з М. Грушевським і його однодумцями. 16 серпня 1921 р. він повідомляв Народний комісаріат закордонних справ УРСР, що історик і його група "визнають існуючу Радянську владу на Україні, але це зовсім не означає, що вони стали на комуністичну точку зору... Я повністю переконаний, що вони працювати будуть і деякі з них працівники видатні та цінні". Хоч М. Левицький, сподіваємось, широко вірив в те, що справді на тах званій Радянській Україні М. Грушевський знайде всі умови для пильної наукової роботи, але політична дійсність була зовсім іншою. Чехісти вже готувалися до страшної розправи з українськими діячами - частина з них була знищена на т.зв. Радянській Україні, інші були вбиті за хордою. М. Грушевський повірив щирості слів М. Левицького і повернувся на батьківщину та дорого заплатив за свою наївність - він помер у загадкових умовах. А поки йшло листування у справі повернення на Україну на прохання М. Левицького М. Грушевський організував організацію допомоги голодуючим на Україні. І справді багато зробив у цій справі. Проте вся українська еміграція, хоч і, оприля йому у цій допомозі, все ж таки сприйняла його рішення повернутися на Україну як зраду самостійності України.

М. Грушевський був одним з найавторитетніших дослідників княжого Галича. Він написав працю про Ярослава Осмомисла. У 1900 р. у Львові прочитав доповідь "Печатки з околиць Галича", припустивши, що вони належали галицькому єпископові Косьмі /1168/. У січні 1908 р. у Києві вчений познайомив своїх слухачів з проблемою "Княжий староруський побут в сучасній українській обиході", стверджуючи, що "чільце" гуцулок розвинулося із ділами знатних жінок стародавнього Галича. У статтях "Наталія Кобринська" і "Сучасне українське письменство в його типових представниках"

М.Грушевський позитивно оцінив творчість і громадсько-культурну діяльність нашої землячки. Від імені наукової громадськості він прощався над могилою С.Огоновського /1894/ із цим видатним українським літературознавцем і нашим земляком.

Громадськість Прикарпаття завжди уважно стежила за багатогранною діяльністю М.Грушевського. У лютому 1906 р. з нагоди 40-річчя від дня його народження надійшли вітальні телеграми зі Станіславова, Рогатина і Снятина, а квіляра вітали представники Коломиї. До цієї лати наш земляк, бібліограф Іван Левицький склав першу бібліографію історика, що на 1906 рік охоплювала майже 600 позицій. Унікальна працьовитість! На смерть історика відгукнулася коломийська "Жіноча доля" некролом "Проф.М.Грушевський." У 1922 р. О.Кузьма у коломийському журналі "Україна Стельо" надрукував у власному перекладі мовою есперанто статтю М.Грушевського "Кирило-Мефодіївське братство", видавши її окремою книжкою під назвою "Резюме української історії". У 1918-1920 рр. його славетне ім'я присвоєно теперішній вулиці Січових стрільців, а у 1991 р. вулицю К.Маркса перейменовано на вулицю М.Грушевського.

В.Г.САРВЕЙ

КОНЦЕПТУАЛЬНА СХЕМА "ІСТОРІЇ УКРАЇНИ-РУСИ"

М.ГРУШЕВСЬКОГО ТА ЇЇ ІСТОРИОГРАФІЧНА ДОЛЯ

1904 р. у Петербурзі було видано збірник Російської Академії наук "Статті по славянознавству", на сторінках якого вперше побачила світ програмно-концептуальна історико-теоретична праця М.Грушевського "Звичайна схема "руської" історії й справа раціонального укладу історії Східного Слов'янства". Автор пропонував:

- не перебільшувати в історичному процесі роль державного, політичного чинника, а й враховувати "інші чинники - економічний, культурний, що мають часом менше, часом більше значення від політичного, але в кожному разі не повинні лишатися поза ним";

- на місце теперішньої "руської історії" /"се тільки калікувата, непригодна комбінація, а не якась "общеруська" історія"/ поставити історію всіх трьох "руських народностей", кому хста їх так називати, або історію Східного Слов'янства";

- при цьому відмовитися від еkleктичного пришивання до історії великоруської народності лише епізодів з історії української і білоруської народностей" в стилі якихось кавалків..., не пов'язаних між собою органічно, розділених прогалинами";

- обдумати й можливість висвітлювати "історію Росії" як історію "всього того, що коли-небудь діяло на території її і всіх народностей і племен, що її заселяють".

На завершення М.Грушевський стверджував, що саме на запропонованій ним схемі і ґрунтуються його "Історія України-Руси", яку, на жаль, майже ніхто з фахівців до сьогоднішнього дня так і не сприйняв її цілком. Більше того, радянські історики в зусиллях зміцнювати успадковану ними традиційну схему "общерусской історії" пішли навіть далі від своїх дожовтневих колег: створили "теорію" Київської Русі як рідної усім трьом народам, а видуману ними древняруську народність - спільну для них, проголосивши Київську Русь - "спільною колыскою" російського, українського і білоруського народів.

У радянських синтетичних виданнях історії України значною мірою розчинена в "общерусском" чи всесоюзному матеріалі. Явчий перебор у цьому допущено і у найновішій десятитомній "История Украинской ССР", виданій на початку 80-х років. А що вже говорити про шкільні і вузівські підручники, зоріантовані самим на-

чальними програмами на те, що офіційно іменувалося "викладанням історії Української РСР у тісному зв'язку з історією СРСР".

Правда, в зв'язку із недавнім запровадженням широкомасштабної Республіканської програми поліпшення вивчення і викладання історії України як самостійного курсу у школах і вузах України здійснюються серйозні заходи щодо створення відповідної навчальної літератури, яка має задовольнити сучасного читача, в тому числі студента й учня. Національна самосвідомість багатьох з них дуже зросла за роки перебудови, особливо після прийняття Верховною Радою України Декларації про державний суверенітет України. Можна сподіватися, що й забезпечення реального суверенітету колишніх союзних республік СРСР стимулюватиме створення концептуально-оновлених шкільних і вузівських навчальних програм та підручників з курсу, який нині іменується "Історія СРСР" і в якому абсолютно переважає матеріал з історії Росії.

І.М.ОРИХІВСЬКИЙ

ПРАЦЯ М.ГРУШЕВСЬКОГО "ПРО СТАРІ ЧАСИ НА УКРАЇНІ"

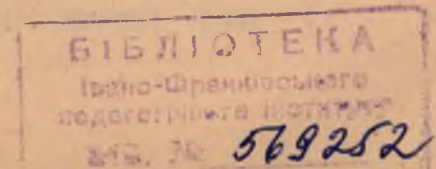
У передмові до "Ілюстрованої історії ^{України} М.Грушевський писав про задум написання книжки з історії України, які були б доступні для народу. "Ся книга була задумана давно. Як тільки настала якась свобода українського слова в Росії /1905 рік/, першою могою гадкою було – що тепер можна буде здійснити цей давній замір – видати приступно написану ілюстровану історію України. Перше однак я задумав видати коротку популярну історію, котра й вийшла весною 1907 року під назвою "Про старі часи на Україні". Вона була видана у Петербурзі і складається з 26 розділів. Вона написана на основі глибокого вивчення архівних документів, а також археологічних, етнографічних і філологічних матеріалів, але зміст праці є доступним для широкого кола любителів історії. "Отак я оповідав історію України від найдавніших часів аж донині. Оповідав я найпростіше та як найкоротше для тих, що не привикли великих книжок читати", тобто М.Грушевський виступав як популяризатор історії України серед народу, в дохідливій формі розкривав історичні процеси на Україні.

У перших розділах праці М.Грушевський подав опис території України з найдавніших часів, заняття народу, його звичаї, культу-

ру. З гордістю історик писав про Київську Русь, бо "з початку Українці мали свою особну державу". Значне місце в праці займає період боротьби українського народу з іноземними завойовниками. "Стали Україною правити чужі пани і правителі, стали зводити на Україні свої порядки, й стало українському народові ще гірше, ніж було під своїми князями та боярами, і зійшов увесь український народ на слуг і кріпаків, що працювали на своїй землі на чужих панів". Але автор і показує боротьбу українського народу за незалежність: "Постав нарешті український народ вигнав з своєї землі... чужих панів, став на ній паном і зробив землю для всіх вільною", досліджує причини успіхів та невдач в боротьбі з іноземною агресією.

Важливою темою в праці "Про старі часи на Україні" є ідея боротьби за повну самостійність України. Підкреслюючи, що українці "не хотіли пановання для себе й для своїх дітей, тільки свободу, права й всього добра для всього народу; хотіли разом з народом для себе й для нього однаково завести на Україні – тї що під Росією і тїя що під Австрією – добрий лад і свободу", М.Грушевський розкрив основні завдання, які стоять перед борцями за незалежність України:

- "аби всі люде мали рівне право у всім, і не було ніяких ріжниць в праві між станами;
- аби без суду не вільно було нікого арештувати, засилати, трусити;
- аби воля була друкувати й говорити все і не було кари за те...
- аби земля належала до трудящих, тих, що на ній роблять і не можна її скуповувати...
- аби на Україні українська мова була заведена по всіх урядах, судах, у всякім діловодстві, і в усяких школах від найнижших до найвищих учили по українськи....
- аби вся земля України мала особну народну раду, вибрану вселюдним, рівним прямим і тайним голосованням, і та рада видавала закони для своїх країв, наглядала порядку й управи й грошима та податками розпоряджала. Не все те може бути зараз здобуто, але до всього того невідмінно треба йти й допевнятися того". Як ці ідеї М.Грушевського співзвучні з сьогоденням!

КИЇВСЬКА РУСЬ І ПРОБЛЕМА ПЕРСОНІФІКАЦІЇ
ПОЛІТИЧНИХ ДІЯЧІВ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

М. Грушевський досліджував історію Київської Русі у широкому загальноісторичному контексті через призму життя і діяльності перших київських князів. Процес формування Київської Русі завершився, на думку вченого, за часів князювання Володимира, чому сприяв у великій мірі його політичний талант: "Ми бачили... Володимира в ролі політика, державного мужа в новім значінні того слова - одного з видатніших, і то не тільки в нашій історії. Протягом кількох років він відбудував розсіпану руську державну систему. Він, далі, зв'язав ся слабко злучену систему земель династичним зв'язком, і се значно зміцнило її в порівнянні з попередніми роками". /Грушевський М. С. Історія України-Руси.-К., 1991.-Т. I.-С. 505/.

Історичний процес для М. Грушевського не затиснутий у схематичні рамки, а сповнений життя і практичних вчинків політичних діячів з їх емоціями, прагненнями і релігійними віруваннями. Вчений висвітлює блискучу політичну діяльність Ярослава Мудрого і його наступників - Володимира Мономаха та інших київських князів.

Галицько-Волинську державу М. Грушевський розглядав, як спадкоємицю історичних традицій, витоки яких сягають ще в Київський період. У центрі досліджень історика діяльність галицьких князів Романа і Данила, навколо яких часто зав'язувався основний вузол політичної історії Галицько-Волинської держави. Розглядаючи діяльність Данила Романовича, історик відзначав, що він "був князем визначним і досить талановитим. Ми справді мусимо дивуватися його витривалості, а якою він виборює свою вітчизну, різносторонності й рухливості його діяльності" /Т. 3.-С. 91/. Але М. Грушевський далекий від його ідеалізації. "Вибранець народний, підтриманий громадою в боротьбі з боярством, він не смів зблизитися до них мас - вони зісталися йому чорними; з боярством чує він себе далеко ближче - по традиції. Його боротьба з народним автономічним рухом має глибоко трагічний характер і найліпше показує, наскільки він був сином минушого, а не чоловіком будучи" /Т. 3.-С. 91/.

У своїх дослідженнях М. Грушевський звертається і до оцінки

діяльності інших політичних діячів П. Сагайдачного, Б. Хмельницького, І. Виговського. Слід відзначити, що в окремих місцях праці вченого містяться суперечливі судження з даної проблеми, на що вказували вже його сучасники, зокрема І. Франко /Зібр. творів.-Т. 47.-С. 453, 455/.

Висуваючи глобальну проблему Української держави, діяльності політичних діячів і проблему народу, М. Грушевський віддав свої симпатії останньому, бо "інтерес трудового народу - се найвищий закон всякої громадської організації..." /Грушевський М. Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання // Бороться-Поборете.-Відень, 1920.-Т. I.-С. 12/. Ця теза має принципове значення для розуміння концепції М. Грушевського щодо ролі народних мас в історичному процесі.

О. І. ЛУРЖИЙ

ІСТОРІЯ КЛАСІВ-СТАНІВ НА УКРАЇНІ ЗА ДОБИ
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ У НАУКОВИХ ПРАЦЯХ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Передбачаючи деякою мірою невдоволення та незгоду тих радянських істориків, які звикли бачити і виділяти в концептуальних поглядах М. Грушевського головним чином "безкласовість" і "безбуржуазність", хочемо сказати, що вчений, нехай і не завжди вірно з позиції історичної дійсності та методологічних засад, у своїх окремих студіях певною мірою достовірно показав еволюцію класів на Україні в період феодалізму. Так, у праці "Очерк истории украинского народа" /К., 1991/, історію українського народу він поділив на три основні періоди. Перший /IX-XIII ст./ виділявся, на його думку, такими рисами, як поділ суспільства на дружину і общину, утворенням купецько-боярського /капіталістичного/ класу землевласників, сильним розвитком /а пізніше занепадом/ торгівлі, промисловості і т. д. Другий, "перехідний період" /XIV-XV ст./, характеризувався прискореними темпами формування вищого, привілейованого класу і повним економічним і юридичним поневоленням народних мас. Разом з тим, "этот привилегированный класс, - пише Грушевський, - все решительнее отделяется от массы народа в культурном и национальном отношении; антагонизм массы в отношении к правительственному и привилегированному меньшинству, существовавший, конечно, и в предшествующее время, теперь обостряется национальной и религиозной рознь". Особливо яскра-

ва оцінка дана вченим наступному, третьому, періоду /починається з ХУІІІ ст./, змістом якого стала, за його переконанням, "історія боротьби народу с ненавистним общественным и экономическим строем, стремящегося к ниспровержению его и реформе общественных отношений народным идеалам общественной справедливости". Причому в той час "борьба экономического и общественного характера объединяется с борьбой религиозной и национальной; благодаря этому, она захватывает собою необыкновенно широкий круг интересов и проникает сверху донизу во все общественные классы". / С.16-17/.

У праці "Освобождение России и украинский вопрос" /СПб, 1907/, пишучи про українську народність як одну з трьох великих гілок "східного слов'янства" /дві другі - великороси і білоруси/, М.Грушевський неодноразово наголошував, що перша з них зазнавала національного й економічного гніту, що приводило до значних повстань і, зокрема, могутньої "національної війни 1648 р." /С.12-14/.

М.Грушевський ясно бачить українську народність, розділену рабством одних і пануванням інших, роз'єднану станами і економічними привілеями. / пор. його "Движение политической и общественной украинской мысли в XIX столетии.-СПб., 1907-С.6-7/. Розуміння цього дало йому підстави зробити на початку ХХ ст. принципний висновок: "Між українцями, як і в кождім іншій народі, є різні партії, різні верстви і стани, вони мають не однакові свої хозяйські /економічні/ і громадські /соціальні/ інтереси: що інше займає робітника, що інше селянина, а що інше інтелігента або промисловця". /пор. Хто такі українці і чого вони хочуть. Вид.2-е.-К., 1917.-С.11/.

Звичайно, коментуючи наведені вище положення, можна закинути їх авторові й певну умовність і деякий схематизм запропонованої ним періодизації суспільно-політичної історії України, звинуватити в неправильному ототожненні купецького та боярського станів ІХ-ХІІІ ст. з класом капіталістів і т.п. Але стає цілком очевидним, що М.Грушевський прямо писав про існування різних класів, привілейованих і експлуатованих груп населення, причому їх взаємоз'язок розглядався на загальному фоні антифеодальної боротьби, загостренні антагонізму.

УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО ХУІ - ПОЧАТКУ ХУІІІ СТ. В "ІСТОРИЇ УКРАЇНИ-РУСИ" М.ГРУШЕВСЬКОГО

У своїй багатотомній "Історії України-Руси" М.Грушевський висвітлив економічні й політичні передумови виникнення українського козацтва, його становище й героїчну боротьбу. На погляд історика, польський і литовський уряди були нездатні організувати оборону України від руйнівних нападів кримських татар. Тому самі українці повинні були шукати шляхів захисту, що й обумовило появу козацтва. Тут чималу роль відіграло також прагнення народних мас визволитися від феодально-кріпосницького гніту.

Як побутове явище, козацтво відоме ще із староруських часів, але почало так називатися із другої половини ХУ ст., а сформувалося у певну суспільну верству протягом ХУІ ст.

М.Грушевський не погоджувався з М.Карамзіним, М.Погоїним, С.Соловйовим і ще деякими дослідниками, які необгрунтовано вважали українське козацтво явищем, повністю або частково занесеним ззовні.

М.Грушевський без перебільшення підкреслював роль української шляхти в історії українського козацтва, Дмитра Вишневецького вважав його керівником.

Кінець ХУІ - початок ХУІІІ ст. був періодом бурхливого розвитку українського козацтва. Польський уряд протидіяв цьому процесові, але не мав успіху. Козаки все більше ігнорували польську шляхту, давали відсіч спробам поневолити їх. Непоодинокими стали факти козацької юрисдикції над містами, бо, як писав М.Грушевський, козацтво стало "категорією суспільного життя, многоважним явищем соціальним, далі згодом і національно-політичним", "формою, в якій кристалізувалися суспільно-економічні змагання українського демосу і його протест проти польсько-шляхетського режиму", "речником національних змагань української народності". Водночас у ньому мали місце соціальні контрасти. Про Григорія Лободу історик писав, як про репрезентанта "статочинної частини козащини". Він подав докладний опис селянсько-козацьких повстань на Україні у 90-х роках ХУІ ст., які, одначе, були ще не цілком усвідомлені й передачені. Та процес формування таких рис козацтва, як соціальний антишляхетський протест та культурно-релі-

гійні й національні змагання, не припинявся. Підтримка козацтва Львівським і дрібноміщанським населенням М. Грушевський пояснює тим, що воно стало формою емансипації від панського права. Історик звернув увагу на дві сторони у ставленні козаків до української шляхти, духовенства і багатих міщан. З одного боку, всіх їх об'єднувала спільна боротьба проти національного й релігійного гніту, а, з другого, розмежовували різні інтереси в соціально-економічній сфері.

М. Грушевський ґрунтовно висвітлює походи козаків на Чорне море, в Молдавію, Прибалтику та Росію. Історик відзначив, що гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний усвідомив помилковість своєї політики щодо Речі Посполитої лише після Хотинської війни.

Загалом висвітлення історії українського козацтва в багатомній праці М. Грушевського відзначається об'єктивністю, багатством використаного джерельного матеріалу.

М. П. КОВАЛЬСЬКИЙ

ПРАЦІ М. ГРУШЕВСЬКОГО В ГАЛУЗІ АРХЕОГРАФІЇ
ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ХУІ-ХУП СТ.

Видатний український історик Михайло Грушевський був блискучим знавцем джерел з історії України, націлюючи і своїх учнів, які згодом сформувались як "школа Грушевського", на глибоке й всебічне дослідження та видання джерел з історії України. Усі праці М. Грушевського як синтетичні /багатотомна "Історія України-Руси", "Історія української козаччини", "Культурно-національний рух на Україні в ХУІ-ХУП віці" та ін./, так й науково-популярні, статті в наукових збірниках і періодиці, рецензії та інші роботи засновані на багатій та всебічній джерельній базі.

Творча джерелознавча лабораторія вченого знайшла своє відображення у численних екскурсах, підрядкових посиланнях, примітках та коментарях у томах "Історії України-Руси", особливо тих, що стосуються джерел ХУІ-першої половини ХУП ст. /ІУ-УП томи/. М. Грушевський так відзначив їх значення: "Для ХУІ в. дорогішими джерелами до пізнання економічного життя служать люстрації, інвентарі, воборові реєстри й митні книги". Тому він використав видані "переписи київських і волинських замків", проаналізував публікації люстрацій О. Яблоновським та ін. /див. Історія України-Руси.-

Київ; Львів, 1907.-Т.УІ.-С.606/, вперше здійснив аналіз т.зв. Волинської метрики як джерела з історії України.

Характерним для студій М. Грушевського є тісне й органічне поєднання джерелознавчого аналізу з історіографічним, що пронизує усі томи "Історії України-Руси", виявлення ступеня джерелознавчої новизни як документальних публікацій, так і спеціальних досліджень на базі архівних джерел /наприклад, праць П. Куліша, П. Жуковича в "Історії України-Руси".-Київ; Львів, 1909.-Т.УП.-С.582 та ін./

Значний внесок у розширення джерельної бази історії України ХУІ-ХУП ст. вніс М. Грушевський завдяки наполегливій багаторічній археографічній діяльності та її організації. У цьому відношенні виділяється том "Акты Барского староства ХУ-ХУП вв." у серійному виданні "Архив Юго-Западной России" /Київ, 1893, частина УШ, том І/.

Особливо плідною була археографічна та едичійна діяльність М. Грушевського у Львові, де він започаткував документальну серію "Джерела до історії України-Руси", яку видавала у Львові з 1896р. Археографічна комісія Наукового товариства ім. Т. Шевченка. У "Джерелах" були опубліковані описи та люстрації королівщини ХУІ ст. в "землях руських"- Галицькій, Перемиській, Сяноцькій, Холмській, Белзькій та Львівській землях. У них були використані фонди Коронної метрики, Коронного скарбу, книги люстрацій тощо.

Значний інтерес і цінність мають публікації документів ХУ-ХУП ст., їх аналіз та коментарі до них М. Грушевського, які були вміщені в "Записках" НТШ наприкінці ХІХ-початку ХХ ст.,-"Архів скарбу коронного в Варшаві" /ЗНТШ.-Т.6/, "Кілька київських документів ХУ-ХУІ вв." /Т.ІІ/, "Дозвіл короля Жигимонта митнику Петрашку на передачу с.Крогульця Камінецькому наміснику Григорію 1509 р." /Т.П/, "Надане магдебурзького права містечку Дідову 1596 р., на Київщині" /т.25/, "Матеріали до історії козацьких рухів 1590-х рр." /Т.3І-32 /, "Лист короля Стефана Баторія до Калги з р. 1577" /Т.44/, "Невиплачене Київське подимне" /Т.43/, "Два селянські контракти куплі-продажі з початку ХУІ ст." /акти, що стосувались села Одрехови на Лемківщині / /Т.50/, "Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України /1531-1574 рр./" /Т.63-64, 69/.

Джерелознавчу, археографічну та едичійну діяльність Михайла Грушевського продовжили й розгорнули його учні, які пройшли наукову школу в семінарі свого вчителя,- І. Крип'якевич, М. Кордуба, С. Томашівський, В. Доманицький, І. Джиджора, Ф. Срібний та ін.

М. ГРУШЕВСЬКИЙ - ЕТНОГРАФ

Акад. М. Грушевський вніс значний внесок у розвиток української етнографії. Він визначив величезні маси українців: гірська область по обох сторонах Карпат (від Закарпаття до Трансільванських гір), нижня течія Дунаю, басейни Дністра і Південного Бугу, верхня і середня частина Західного Бугу, більша частина Сходу Сяну, середня і нижня течія Дніпра, велика частина басейну Дніпу, доходячи до середньої течії Дніпу і, накінець, значні частини басейнів Кубані, Куми і Мезичу, окремими ділянками охоплюючи область Кавказу і південні й північні степи. Ці ділянки склали українську територію з кінця Палеоліту, від якої на півночі було відступити до річок Нарва і Судості, південною - береги Чорного і Азовського морів.

Загальна чисельність українців на визначеній території /поч. ХІ ст./ становила 23 млн. осіб. М. Грушевський подивився на це не відношення українців у різних частинах означеної території України. Це дає нам можливість порівняти із загальною кількістю української території та її населення.

У працях М. Грушевського знаходимо цікаві історичні відомості про етногенез українців, а також суцільні джерела українських народів, до яких належать "обсеруєскую" і "обсеруєскую" історія вела ці народності переважно різними шляхами, залучивши /напевно/ їм більше відмінностей, як подібностей". На основі узагальненого висновок про культуру і мову історичних народів, що належали Русь, її мовою, мовою і культурою були творінням українського народу, а порогом його історичних частин можна прийняти ІІ ст. нашої ери.

На основі археологічних, письмових і фольклорних джерел М. Грушевський накреслив культурно-побутовий фон пізніх періодів української території, на якому розвиваються суцільні та подільні відносини. Таким чином досліджується історія українського землеробства, допоміжних господарських промислів /мисливство, рибальство, бджільництво, обробка дерева, шкіри, металу, гончарство та ін./, їжі, будівлі, одягу та елементів духовної культури /громадський і сімейний побут, релігійний світогляд тощо/.

Р. В. ПЕТРІВ

М. ГРУШЕВСЬКИЙ ПРО РОЛЬ ЄВРЕЇВ У РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

У науковому світі активно сперечаються про єврейське поселення на території України і його роль у розвитку української державності. Досліджуючи історію України-Руси з найдавніших часів, М. Грушевський дуже чітко помітив у написах 61 року по Христі, що єврейське оленізоване населення з його синагогою у Пантікапеї давно вже проживало на території України. Євреї, обравши своїм концентраційним центром Боспор, швидко розселилися по території України, чому сприяло географічне положення, шляхи сполучення та ряд інших важливих причин, причому поселялися не тільки євреї, але й інші народи, що рухалися з Азії на Захід у Європу /М. Грушевський. Історія України-Руси до початку ХІ ст. - С. 100-101/. Ці матеріали вимагають доповнень і уточнень.

За іншими джерелами, поселення євреїв на Україні пов'язане з виникненням організації "Тамничя сила", завданням якої була боротьба з християнством, що підтверджують численні документи. Частина з них у 1897 р. переклав з єврейської мови на іспанську масон Авод Курт, сирінець за національністю. Він зробив цей переклад на прохання Самуїла Лоранта, російського міщанина, нащадка єврейського роду, що свого часу прийняв християнство. Перекладені документи надруковано у 1962 році у Буенос-Айресі іспанською мовою видавництвом "Діфан" під назвою "Ла дісіпласіон де лас тінеблас о аріхен де ля масонерія". У цій праці говориться про те, що Христова віра, що так швидко поширювалася по світу, викликала занепокоєння між ревними євреями, а в першу чергу між старшиною і священниками, які шукали способів для протиставлення новій вірі, а навіть для її знищення. Метод боротьби з вірою у Христа був знайдений. Ірод Агрипа, будучи юдейським царем від 30 або 37 до 44 року, наказав повбивати невинних дітей у Вифлеємі. Ця страшна подія сколихнула весь Вифлеєм, народ взбунтувався і виступив проти Мойсезової віри, яку сповідував сам Ірод Агрипа. 24 червня 43 року дорадник Ірода Агрипи, Гірам Авіуд запропонував створити організацію, яка б своїм завданням ставила боротьбу з християнством. Заснування "Тамничої сили" підтримав Ірод Агрипа. 25 червня 43 року відбулося засідання на якому поставлено

завдання за всяку ціну захищати інтереси єврейського народу, знизити ту невидиму силу, яка керує християнами, воювати проти неї у надзвичайно великій секретності. Для створення такої організації з великою вимогливістю були підібрані люди єврейського походження і релігії. Після детальної перевірки до складу цієї ж таємної організації ввійшли дев'ять членів, а очолив її Ірод Агрипа, який назвав їх своїми "братами". Після створення організації "Таємнича сила" Ірод Агрипа відкрито приступив до безпощадної боротьби проти віри у Христа, безупинно вів боротьбу з його прихильниками, вбиваючи їх. Захищаючи вдейську імперію, єврейський народ і його релігію, поширювати її по цілому світу – ось головна мета "Таємничої сили", філії якої були створені у Галії /Франції/, Німеччині і в Україні-Руси вже у 80-х роках після Христа. В Україні-Руси "Таємнича сила" розгорнула свою антихристиянську діяльність, з більшим чи меншим успіхом працювала аж до XVII ст. Це питання вимагає ще глибокого дослідження.

М.Н.РЕХТМАН

ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ М.ГРУШЕВСЬКОГО НА УКРАЇНІ У 20 – 30 рр.

М.Грушевський – один з найвидатніших істориків ХХ століття. Його десяти томна праця "Історія України-Руси" ввійшла в скарбницю світової історіографії. М.Грушевський виявив себе як визначний політичний і громадський діяч. Він був першим президентом суверенної й незалежної української держави – Української Народної Республіки. Відсунений у 1919 році від політичного життя М.Грушевський опинився в еміграції /спочатку у Чехословаччині, а згодом в Австрії/. Там він розгорнув наукову діяльність, створив ряд українських науково-дослідних установ, редагує періодичні видання.

Проте емігрантська атмосфера не сприяла його науковій творчості, особливо це стосується основної праці – "Історія України-Руси". Після тривалих міркувань М.Грушевський вирішив повернутися на Україну. Його повернення на українську землю мало важливий політичний характер, що значною частиною української еміграції розцінювалося як визнання ним радянського ладу й марксистсько-ленінської ідеології, як зраду.

Рішення М.Грушевського про повернення на Україну не можна пов'язувати з матеріальними труднощами. Вчений міг вести наукову роботу і читати лекції у багатьох університетах Європи і Америки. Але будучи вольовою людиною і сильною особистістю, М.Грушевський на рідній землі прагнув поділити долю українського народу, а також продовжувати працю над історією і культурою отчої землі, яка була неможливою в еміграції.

У березні 1924 р. М.Грушевський прибув до Києва, заявивши про свою лояльність до Радянської влади. Це не означало, що вчений перейшов на бік більшовиків. Своїми заявами він тільки свідчив, що не буде займатись політичною діяльністю на шкоду уряду Радянської України. Не плекав він і великих надій про позитивний настрій чи велику схильність до нього з боку партії та уряду.

М.Грушевський активно підтримував українізацію, хоч і прекрасно розумів, що ця політика дозується і спрямовується московським урядом і московськими більшовиками.

Продовжуючи свої дослідження з історії України, М.Грушевський залучив до цієї роботи свою сім'ю і близьких родичів: брата Олександра і його дружину Ольгу, сестру Галину та її сина Сергія, дочку Катерину. Після смерті М.Грушевського вони були репресовані. А М.Грушевський був звинувачений органами ДПУ УРСР в антирадянській діяльності і навіть йому приписували очолювання так званого "Українського націоналістичного центру", насправді вдуманого чекістами. У 1931 р. його було арештовано і вивезено до Харкова, а потім знову ж депортовано до Москви, де він продовжував працювати над "Історією України-Руси". У Москві М.Грушевський написав останній, 10-й том цієї видатної праці і, на думку професора Леоніда Решодька, також і II-й том, але досі не вдалося розшукати цього рукопису.

Оцінюючи період перебування М.Грушевського на Радянській Україні, слід зазначити, що це було десятиліття жорстокої боротьби радянських псевдокритиків проти його історичної схеми та історичної школи. Разом з тим, М.Грушевський не пішов на жодний компроміс, мужньо і непохитно відстоював виплекану ним концепцію історії України.

СПАДЩИНА М.С.ГРУШЕВСЬКОГО У СУЧАСНІЙ ОЦІНЦІ

М.Грушевський став відомим ще на початку ХХ ст. і виріс завдяки своїм особистим якостям, таланту і авторитету в одного з найвидатніших діячів історичної науки на Україні, академіка Академії наук УРСР і СРСР, державного і політичного діяча.

Перу М.Грушевського належить близько 2 тисяч наукових праць-10 томів "Історії України-Руси", 5 томів "Історії української літератури", численні монографії і статті, присвячені різним періодам і проблемам історії України. У "Записці", підготовленій академіком АН УРСР М.І.Яворським у 1929 році у зв'язку з висуненням кандидатури професора М.Грушевського на обрання його дійсним членом Академії наук СРСР, говорилося: "Праці ці не лише єдино відпрацьоване історичне джерело, але й прекрасний попередній шлях для класового дослідження українського історичного процесу, бо вони одночасно виявилися синтезом і всієї попередньої історичної думки на Україні. Тому не лише наукова українська громадськість, але й взагалі наукова громадськість, безперечно, вірно визначила наукову творчість М.С.Грушевського як першого історика України, який дав у своїх дослідженнях не тільки повну фактичну картину українського життя капіталістичної епохи, але й висчерпав критично всі джерела для цієї картини".

Член-кореспондент АН УРСР П.П.Толочко правильно пише, що "сьогодні спеціалісти одноставні у твердженні, що за охопленням і глибиною опрацювання джерел з історії Київської Русі та України академік Грушевський не має собі рівних. Багато з документів, якими він користувався, тепер утрачені, а, значить, стали для науки недоступними. Тому праці історика, в яких про них розповідається, залишилися єдиним свідченням їх колишнього існування і єдиним джерелом для роботи в майбутньому" / Известия.- 1988.- 12 лютого./

І це не випадково. Але М.Грушевський використав багато найрізноманітніших джерел, зокрема з зарубіжних архівів Польщі, Швеції, Туреччини та інших країн, і ввів в науковий обіг величезну кількість нових фактів, що значно збагатили українську історичну науку. Нині з багатьма його твердженнями, висновками і концепціями, звичайно, можна і не погоджуватися. Однак зібрані, науково перевірені і систематизовані ним факти ніколи не втрачать свого значення. Тому їх не можна обійти чи ігнорувати.

М.Грушевський у своїх творах відбив досягнення і слабкі сторони історичної науки на Україні у ХІХ-початку ХХ ст. Його доля була непростов. У ньому, як у краплині води, відбилися численні суперечності тодішнього суспільства. Це пояснюється часом, у який жив і працював Грушевський, станом тогочасної історичної науки, зокрема її методиків дослідження, а також суспільно-політичними поглядами вченого. Тому є невиправданною позиція тих дослідників, які за помилковими твердженнями історика не бачили нічого корисного, позитивного і цінного, що було створено М.Грушевським у галузі історичної науки. Одночасно хотілось би звернути увагу на випадки некритичного ставлення окремих дослідників до творчої спадщини вченого, популяризації далеко не кращих його творів. Такою є, наприклад, книжка "На порозі нової України", що була видана в Києві в 1918 р. Кандидат філологічних наук С.Білокінь вважав її синтезом публіцистично-філософських розміркувань вченого на тему інтернаціоналізму на засадах нового політичного мислення / Літературна Україна.-1988.- 21 ли з./ Цей висновок автор зробив на основі вивчених з тексту окремих цитат, тобто ненаукового підходу до опрацювання періоджерельного матеріалу.

Нині немає підстав для перегляду загального критичного ставлення до творчої спадщини М.Грушевського. Разом з тим творчий доробок вченого своїм конкретно-фактичним матеріалом може бути корисним для розширення і поглиблення історичних знань радянських людей. Тому необхідно перевидати найцінніші праці М.Грушевського, а також впорядкувати прикнижкові словники маловживаних і застарілих термінів і здійснити мовно-літературне редагування текстів за нормами сучасного правопису, бо для нинішнього читача ряд праць вченого дається важко.

В.В.ГРАБОВЕЦЬКИЙ, І.Д.ІВАНЦЕВ

ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ М.ГРУШЕВСЬКОГО В УКРАЇНСЬКІЙ ДІАСПОРІ

На превеликий жаль, у період сталінщини, хрущовщини і брежнєвщини спадщина М.Грушевського засуджувалась радянськими істориками, літературознавцями і мистецтвознавцями, його охима історії України, концепції основних віхів українського народу, змовчувалась або піддавалась огульній антинауковій критиці.

а книги і рукописи ховались в спецфондах за трьома замками, оскільки він був головним нібито ідеологом українського буржуазно-націоналізму. Так зневажувалось на Радянській Україні ім'я вченого, який вніс найбільший вклад в дослідження історії України.

І лише велику історичну спадщину М.Грушевського продовжували вивчати і перевидавати в 30 - 80 рр. українські історики в діаспорі. Так, при Гарварському університеті США іменем Михайла Грушевського була названа кафедра історії України, де читалися спецкурси з історичної спадщини вченого. У 1954-1958 рр. у Нью-Йорку перевидавано багатотомну "Історію України-Руси", а в 1959-1960 роках - 5-ти томну "Історію української літератури". У багатьох зарубіжних українських журналах, наукових збірниках і газетах друкувалися статті про вченого, передруковувалися його праці.

Новим етапом у поглибленому вивченні наукової спадщини М.Грушевського став у 1966 році 100-літній ювілей від дня народження. На Радянській Україні, крім кількох газетних статей і розвідки Ф.П.Шевченка "Чому Грушевський повернувся на Радянську Україну" / Укр. іст. журнал. - 1966. - №11. /, нічого більше не було видано із праць видатного історика України.

Зате в українській діаспорі широко відзначили цей ювілей. З'явилася ціла наука - "Грушевськознавство". Відбулися окремі святочні академії, наукові симпозиуми, концерти у Німеччині, США, Англії, Канаді й Австралії. Велику роль в цих ювілейних заходах відіграло "Українське історичне товариство" та видаваний ним журнал "Український історик", в якому запроваджено окрему рубрику "Грушевськіяна", а численні статті друкувалися у багатьох українських і американських журналах. Так, Омелян Пріцак видав працю "Із нагоди столітнього ювілею історика. Листи до приятелів" / США, 1966 /, а Ярослав Пастернак - "Важливі проблеми етногенезу українського народу в світлі археологічних досліджень" / Нью-Йорк, 1971 /.

Проте, як нам здається, найбільше зробив український вчений Любомир Винар, президент Українського історичного товариства, головний редактор журналу "Український історик", професор історії України на Українському Вільному університеті у Мюнхені, директор Осередку етнічних досліджень при Кентському університеті США. Він опублікував такі праці: "Михайло Грушевський - визначний історіограф" / Торонто; Нью-Йорк, 1984 /, "Думки з приводу п'ятдесятих роковин смерті М.Грушевського" / 1984 /, "Найвидатніший історик України Михайло Грушевський" / Нью-Йорк, 1969 /. У 1985 р. у Нью-Йорку Л.Винар

опублікував найповнішу бібліографію праць М.Грушевського.

На I Конгресі Міжнародної Асоціації українців на секційному засіданні 30 серпня 1990 р. Любомир Винар зробив доповідь "Михайло Грушевський і його вплив на розвиток української історіографії", в якій з глибоким знанням розкрив основні теми і деякі питання методології історичного досвіду в історичній творчості М.Грушевського, а саме: історіографічна спадщина М.Грушевського, його історична схема, історія України-Руси, історична школа Грушевського і створення тривалого фундаменту української наукової історіографії. На думку Л. Винара, М.Грушевський творець історичних шкіл у Львові і Києві, які стали "промоторами розвитку української історичної науки в Україні". Любомир Винар правильно вважає, що поруч Шевченка й Брама - Грушевський один з провідних діячів українського національного відродження, відігравши провідну роль в заснуванні і розбудові української демократичної держави - Української Народної Республіки, її перший президент, як громадсько-політичний діяч, М.Грушевський очолив українську визвольну революцію ХХ ст. і поклав міцні основи під українську модерну демократичну державність.

І.М.МАРЦІНІК

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ПОГЛЯДИ У КОНЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ М.ГРУШЕВСЬКОГО

Розселенням на теперішній території України розпочинає своє історичне життя український народ. Так південно-східна група східнослов'янських племен, його предків, відокремилась від своїх найближчих родичів. Під впливом території, її природних умов і культурних впливів, завершується формування із цих племен окремої етнографічно-культурної одиниці - українського народу. Дві великі творчі сили в житті кожного народу - народність і територія зустрілися саме на порозі історичного життя нашого народу і утворили першу підставу для дальшого його розвитку.

М.Грушевський виділяє такі сторони впливу території на історію народу - природні умови, культурні впливи, політичні впливи, відносини сусідства і культурні впливи попереднього населення. Розселення українців стояло в тісній залежності від природних умов території, що мали величезний вплив на економічну, культурну і політичну історію нашого народу і на саму його етнічну еволюцію. Степовий пояс на півдні служив широким шляхом з Азії у Європу, де

без кінця товклись різні кочові орди у своїх походах зі сходу на захід. Українська колонізація тільки часами, уривком опанувала степи і аж до кінця XVIII ст. не могла тут міцно утвердитися. Боротьба із степовими ордами, що була протягом століть причиною міграції українського населення, складає славу і заслугу українського народу перед історією європейської культури, захищеної від потоків кочових орд українським бар'єром. Середній край між степом і лісом – середня Подніпров'я самовже природою був призначений для головної ролі в культурному і господарському розвитку нашого народу. Головні культурні центри його були на краї лісу, і тут, на пограниччі, найсильніше жило і трималося українське життя – культурне і політичне. Західна частина, де лісовий пояс сходиться з гірською областю Карпат, відігравала роль резервуару, куди українське населення менш захищених районів відступало під натиском кочових орд, щоб через деякий час, коли натиск кочовиків слабшав, знову рухатися звідси у спустілі області на південь і схід. Тому у Галичині і на Волині могла неперервано триматися культурна і громадсько-політична традиція українського життя. Але воно не мало тут відповідних обставин, щоб широко розвинулось. Тільки на Подніпров'ї, в цьому натуральному центрі нашої території, розвивалося широко життя українського народу. Найбільше значення у перші століття нашої історії мала центральна, подніпровська частина України, тому що східна була доступніша кочовикам, а західна не мала таких зручних водних шляхів.

Міграції залишили глибокі сліди в еволюції української народності. Вони протягом століть невинно змішували українську лідність, приводячи її до одностайніших форм. Масові рухи зробили те, що було б неможливим при браку одностайної політичної організації, при слабких внутрішніх зносинах, при географічному відокремленні значних частин етнографічної території. У цьому – позитивна сторона тих пертурбацій, в які поставили український народ географічні обставини його життя. Взагалі ж більшою була негативна сторона. Боротьба із степом протягом віків забирала енергію народу, його вищих верств та уряду, не дає сіввернути ні суспільним, ні політичним відносинам. Мавчи небезпечного ворога на південно-східному кордоні, українські політичні організації неспроможні були утриматися, коли з тилу, на північно-західному чи північному кордоні, сформувалися якісь міцніші політичні організми. Вони ставали здебільшого цих крає захищених, у крає обставин представлених суспільств. М. Грушевський обгрунтовує відмінності життя, господарства, занятя, звичаїв, одягу і мови на Україні – різними

природними умовами: рельєфом, кліматом, ґрунтами, корисними копалинами, рослинністю, а також політичним поділом. Причина більших відмінностей у горах – утруднені зв'язки і спілкування між людьми.

Дозвільні, розкішні простори, що припали на долю українському народові в його історичному житті – не принесли йому щастя. Географічні прикмети краю і дані ними відносини сусідства фатально лягли на всю політичну долю українського народу і тяжко відбилися на його культурному і національному житті.

О.Ю.КАРПЕНКО

М.ГРУШЕВСЬКИЙ - ВИДАТНИЙ ДЕРЖАВНИЙ І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

1917 - 1919 роки сповнені бурхливими подіями політичного і соціально-економічного характеру, що були яскравим свідченням відродження української нації. В їх центрі став М.Грушевський. Задвоє до революції він зайняв чільне місце серед видатних діячів нації. Один з його учнів І.Крип'якевич відзначав, що "бачили в ньому одного з найкращих борців за єдність нації".

М.Грушевський проявляв свою активну участь у відродженні української нації як один з організаторів і керівників політичних партій та організацій - Товариства українських поступовців, Української національно-демократичної партії, Української партії соціалістів-революціонерів та ін.

Виключна роль належить М.Грушевському в конституванні і керівництві Української Центральної Ради - спочатку як громадсько-політичного центру українського руху /"українського осередку", за М.Грушевським/, а потім - вищого законодавчого органу Української Народної Республіки. Повернувшись із заслання у Київ 13 березня 1917 р., він доклав надзвичайно багато зусиль для її конститування як загальновизнаного представницького органу українського народу. Він головував на Українському кооперативному з'їзді / 14 - 15 березня/, з'їзді земельних комітетів Київщини / 16 березня/, на урочистостях при відкритті першої української гімназії / 18 березня/, на масовій політичній маніфестації у Києві / 19 березня/, з'їзді ТУП / 26-27 березня/ і т.д. Він був ініціатором і керівником Українського національного конгресу / 5-7 квітня/, який був "повноважним органом національної волі і офіційно передав усю свою повноважність вибраному у себе органі: новій Центральній Раді. З цього моменту Центральна Рада ставала, дійсно, представницьким, законним /по законам революційного часу/ органом усієї української демократії" / В.Винниченко. Відродження нації.- Київ - Відень, 1920.- Т.І.- С.93-94/. Її головою знову обрано М.Грушевського. Щоб розширити соціально-політичну базу Центральної Ради, за участю М.Грушевського були проведені з'їзди військо-

вих, селянських і робітничих депутатів, які визнали Центральну Раду і виділили до її складу своїх представників. Так конститувався "національний парламент" /М.Грушевський. Спомини.- Київ.- 1989.- № 9.- С. 123./.

М.Грушевський був головою і душею цього парламенту, організатором його сесій, співавтором його знаменних універсалів, звернень, інших документів, а серед них - III Універсалу, що проголосував Українську Народну Республіку і IV - самостійну, суверенну державу.

У ставленні до війни М.Грушевський виявився великим гуманістом - він був її противником, антимілітаристом, вимагав негайного її припинення, виступав за демократичний мир без анексії і контрибуцій, проти регулярної армії, а за цивільну міліцію.

М.Грушевський, будучи головою законодавчого органу, був гідним дипломатом при вирішенні зовнішньополітичних питань. Він вів активну пропаганду за національні ідеали українського народу, систематично друкував статті у пресі і навіть у ці дні революції, при надзвичайній переобтяженості організаційною роботою, видав кілька публіцистичних брошур - "Вільна Україна", "Хто такт українці і чого вони хочуть?", "Звідки пішло українство і куди воно йде" та інші.

Багато уваги приділяв М.Грушевський роз'язанню міжнародних відносин на Україні, єднанню всіх прогресивних сил в інтересах торжества національних ідей українського народу і демократії взагалі, зокрема, запропонувавши неукраїнським націям, що проживали на Україні, 30 % місць у Центральній Раді та його уряді - Генеральному секретаріаті.

М.Грушевський рішуче виступав проти більшовизму і жовтневого перевороту, не сприйняв гетьманського перевороту, завжди боровся проти реакції, за вільний, демократичний розвиток українського й інших народів і, як він сам підкреслював, "я розвивав соціалістичні принципи, включно до комуністичного принципу - "кожному по його потребам і від кожного по його спроможності" /Спомини.- С.145/. В "Ілюстрованій історії України" / Відень, 1921/ він теж підкреслює, що в Українській республіці "мусить бути можливо повно розкритий демократичний і соціалістичний характер сеї відновленої Української держави" / с. 553/.

Повернувшись з еміграції на Україну, М.Грушевський активно включився і у наукове життя - він редагував журнал "Україна", "Записки", "Студії" та ін., став дійсним членом Всеукраїнської

Академії Наук і Академії наук СРСР.

В.М. ТАРАВАН

УКРАЇНСКА ДЕРЖАВА – НАЙГОЛОВНІШЕ КРЕДО У
НАУКОВІЙ І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

М. ГРУШЕВСЬКОГО

М. Грушевський, – писав В. Дорошенко, – "діяч міри небуденної, силою свого впливу на українське життя рівний хіба Шевченкові". Він був найбільшою постаттю в науці і політиці на Україні початку ХХ століття. Великий учитель нації, який сягнувши в глибину давноминутих століть, добув з них скарби національної минувшини, вернув їй її історичну гідність, створив науково обґрунтовану історію України як історично національної одиниці.

Ставши в березні 1917 р. політичним лідером України, М. Грушевський за складних умов національно-визвольної боротьби і міжнародних відносин зосередив всі свої сили на створенні суверенної і незалежної Української держави. Ця короткочасна політична діяльність М. Грушевського в 1917–1918 рр. завершилась триумфальним проголошенням Української Народної Республіки, першим президентом якої він став.

Опинившись в еміграції, М. Грушевський продовжував вболівати за долю Української держави. Так, він звертається до англійської робітничої партії із закликом, щоб вона своїм впливом допомогла врегулювати відносини у Східній Європі, припиненню громадянської війни, виводу чужих військ із спірних територій і передачі всієї адміністрації до рук місцевих самоврядувань під контролем міжнародної комісії і провести таке у всіх республіках, що вийшли з колишньої Росії.

В еміграції М. Грушевський визнав Радянську Україну, але у листі до Голови РНК України Г. Раковського від 10 лютого 1922р. писав про бюрократизацію державного апарату, який гальмує всяку роботу. Разом з тим, він пропонував змінити систему, залишити партійну виключність і увійти в порозуміння із соціалістичними партіями України. Лист закінчується словами: "Треба скріпити Радянську будову і наповнити її живим змістом і живими силами, які забезпечили ся її від небезпеки катаклізмів і потреснів з боку всіх земних сил внутрішніх і зовнішніх".

Усе своє с-доме життя віддав М. Грушевський справі національного визволення рідного краю і народу, побудові суверенної

незалежної Української держави, за це й загинув передчасно. Він залишив нам велику спадщину – "Історію України-Руси" та "Історію української літератури" тощо. За його пропозицією було прийнято національний герб і грошову систему, створено адміністративно-територіальний поділ України тощо.

В.М. БУРДУЛАНІК

М. ГРУШЕВСЬКИЙ І НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

Розвиток науки на західноукраїнських землях в кінці ХІХ- на початку ХХ століть проходив у тісних зв'язках з науковим життям Наддніпрянщини. У цей час основним центром наукового життя було Наукове товариство імені Шевченка. Велика роль у визначенні його наукового обличчя належала М. Грушевському. З 1895 року він бере на себе редагування "Записок" НТШ, головного періодичного органу, де, крім статей членів товариства, друкувалися архівні матеріали, огляди книжок, наукова хроніка, тощо. М. Грушевський добився збільшення періодичності виходу "Записок" до шести номерів на рік. У 1897 р. вчений офіційно очолив НТШ, одночасно залишаючись головою історичної секції та археографічної комісії. Він провів реформу статуту товариства, яка чітко розділила адміністративні і наукові компетенції членів товариства. З цього часу звання "дійсного члена" НТШ присвоювались лише на підставі наукової кваліфікації, що сильно підняло престиж товариства в академічному світі.

Час головування М. Грушевського був періодом найвищого творчого піднесення НТШ. Досить відмітити, що із близько 150 томів "Записок", що вийшли за час існування товариства, понад 100 з'явилися саме в цей період. Одночасно за редакцією вченого регулярно виходили джерелознавчі видання – "Жерела до історії України-Руси", "Український архів" та інші.

Вагомим був внесок М. Грушевського і в діяльність секції та комісії товариства, які готували численні праці з історії права, етнографії, статистики, бібліографії, що публікувались в нововідкритих наукових збірниках. За його ініціативою з 1898 року почав виходити "Літературно-науковий вісник", що відіграв важливу роль в популяризації наукових знань і відображав різні погляди на ті чи інші процеси у культурному житті України.

У цей період НТШ організувало свій музей, в якому в 1914 році налічувалось близько 15 тисяч експонатів, збирало величезну бібліотеку, в якій цього ж року налічувалось 70238 книг і 460 рукописів. Ще й зараз, після зреформування цієї бібліотеки в славістичний відділ Львівської наукової бібліотеки імені В.Стефаника АН УРСР, вона залишається однією з найповніших книгозбірень української літератури у світі.

Як голова НТШ, М.Грушевський постійно піклувався про підготовку гідної наукової зміни. Серед своїх учнів і послідовників вчений називав, зокрема, О.Терлецького, М.Жордубу, С.Томашівського, З.Кузеля, В.Герасимчука, І.Джиджору: І.Кревецького, І.Крип'якевича та інших. Творчість кожного з них була помітним явищем в українській науці кінця XIX- першої половини XX століть.

Як бачимо, науково-організаторська робота М.Грушевського мала важливе значення для розвитку НТШ. І.Франко відзначав, що "хто б там не приписував собі заслугу зреформування сего Товариства, все одно треба сказати, що заслуга зорганізування в ньому наукової праці вповні належить професору М.Грушевському".

В.Г.САРБЕЙ

ПУБЛІЦИСТИКА М.ГРУШЕВСЬКОГО ПЕРІОДУ РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 РОКІВ

Період першої демократичної революції в Російській імперії- апогей публіцистичної діяльності М.Грушевського. Саме вона висунула його на передній край українського національного руху, який з 1905 р. стає масовим. Зі Львова до Києва він переніс видання редактованого ним "Літературно-наукового вісника", брав активну участь у роботі редакції київської щоденної газети "Рада", петербурзького щомісячника "Український весник", органу української фракції Державної думи. Багато друкував як в українських, так і з російських періодичних виданнях Києва, Петербурга, Москви. Щоб підвищити ефективність свого впливу на маси як лідера українського національного руху, М.Грушевський свої газетні і журнальні публікації збирав до купи і оперативно видав окремими виданнями - "З біжучої хвилі", "Про українську мову і українську справу", "Украинский вопрос", "Освобождение России и украинский вопрос",

"Автономия и национальный вопрос" та ін.

У брошурі "За український маслак" /СПб., 1907/ М.Грушевський проаналізував конфліктну ситуацію між польським і українським населенням його рідної Холмищини, що набрав значення узагальнюючої критики міжнародної політики царизму, заснованої на антинародному принципі колонізаторів "розділяй і пануй!". Авторська позиція у брошурі "Украинство в России, его запросы и нужды" /СПб., 1906/ відзначається постановки питання про шляхи визвольної боротьби всіх народів, підвладних Російській імперії, за повалення самодержавного ладу. Авторські висловлення про поважну роль українського народу в цій боротьбі та в майбутньому влаштуванні демократичних міжнародних взаємовідносин звучать злободенно і в наш час, коли республіки колишнього унітарного Радянського Союзу наполегливо домагаються повноправного державного суверенітету. Тому не можемо вже так беззастережно сприймати правомірність критики В.І.Леніним положення вищезазваної брошури, в якому висловлювалася думка з приводу того, що загальноросійський революційний, в тому числі й терористичний, рух поглинав багато українців, і тим самим послабляв український національний рух / див: Ленинский сборник.-Т.30.-С.25-26/. Нагадаємо, що ще до М.Грушевського подібні ж висновки з широким і переконливим аргументацією висловлювали також і такі не менш глибокі знавці українського національного питання й історії національного руху на Україні, як М.Драгоманов та І.Франко.

Заглянувши сьогодні у видану в 1906-1907 рр. українською і російською мовами брошуру М.Грушевського "Справа українських катедр і наші наукові потреби", можна пересвідчитися, що авторська постановка питання про широке запровадження у вищій школі лекційних курсів з різних галузей українознавства, насамперед з історії України, не втратила своєї актуальності й сьогодні. Практичні поради автора є цілком корисними для нинішніх викладачів і студентів.

У 1905-1907 роках у Києві та Петербурзі вийшла у світ брошура М.Грушевського "Из польско-украинских отношений Галиции". Показуючи на фактах і цифрах привілейоване становище польської меншості і всілякі обмеження в суспільно-політичних і культурно-освітніх правах української більшості населення Східної Галичини, розповідаючи про боротьбу проти полонізації, за найширшу українізацію середньої і вищої освіти /університет у Львові, гімна-

зії в Станіславі, Перемишлі, Коломиї, Тернополі /, автор і тут регіональне питання підніс до різня загальноукраїнського і навіть загальноросійського. У його брошурі "Єдинство или распадение России" /СПб., 190./ він прямо назвав Росію "тюрмою народів" /с.7,12/.

Як правило, авторська позиція, виражена у публіцистичних творах М.Грушевського періоду революції 1905-1907 років, не відзначалась якоюсь національною чи класовою обмеженістю, бо "українське питання" він розглядав у найширшому спектрі його культурних, освітніх, політичних, соціальних та економічних проблем, а одночасно – як могутній чинник виховання національної свідомості на засадах загальнолюдських цінностей.

В.М.ЯКОВИЩИН

М.С.ГРУШЕВСЬКИЙ І УКРАЇНСКА ПАРТІЯ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ /УПСР /

М.Грушевський пов'язав свою долю з УПСР у березні 1917 р., коли він очолив Центральну Раду. Емігрувавши в 1919 р. за кордон, він разом з іншими діячами УПСР став членом Закордонної делегації /представництва / цієї партії. Перебуваючи в еміграції, він цікавився обстановкою на Україні. Особливо його турбувало становище в УПСР, в якій з самого початку її діяльності не було єдності, точилася внутрішня боротьба. Він прагнув з'ясувати причини цього, намагався давати свої поради і пропозиції. У листі до членів ЦК УПСР від 11 жовтня 1919 р. він рекомендував керівництву ЦК УПСР провести зміни в кабінеті міністрів і в самій Директорії, зробити владу відповідальною перед "конгресом трудящих рад". Якщо ж не вдасться цього зробити, то М.Грушевський радив членам УПСР вийти з урядової коаліції. На його думку, у зв'язку з участю УПСР у кабінеті міністрів, сформованому Директорією, що підтримує військову диктатуру, то і вона повинна нести відповідальність за все, що відбувається на Україні.

У 1920-1921 рр. на закордонних партійних конференціях були ухвалені рішення про припинення боротьби проти Радянської влади на Україні, вихід з II Інтернаціоналу і прийняття в основу діяльності платформи Комінтерну. З ініціативи лівого крила, очолюваного М.Грушевським, Закордонна делегація УПСР виробила проект

нової програми партії. Ліві не раз заявляли, що вони визнають Радянську владу на Україні і готові всіма засобами підтримувати її. У зв'язку з цим М.Грушевський та очолювана ним група вимагали легалізації УПСР як "лояльної опозиції" по відношенню до уряду Радянської України. Одночасно свою дальшу діяльність ліва група пов'язувала тільки з поверненням на Україну.

Як відомо, уряд України позитивно поставився до наміру Грушевського та членів його групи повернутися на батьківщину. На початку 1921 року йому було передано відповідне запрошення. Проте тоді він ним не скористався. Прискоренню прийняття рішення про повернення на батьківщину сприяв розкол у партії українських есерів, викликаний, зокрема, різким загостренням боротьби між правими і лівими есерами. Дійшло до того, що праві есери на чолі з Шаповалом виключили лівих, керованих Грушевським, з партії.

У цей період М.Грушевський посилав на Україну для переговорів з урядом республіки свого представника М.Чечеля з метою вирішення питання про повернення лівої групи Закордонної делегації на батьківщину. У листі Голові Раднаркому України він висловив своє бажання співробітничати з Радянською владою. Одночасно він знову поставив перед урядом України питання про легалізацію УПСР. Справа в тому, що Грушевський часто одержував суперечливу інформацію про діяльність керівництва УПСР.

Між М.Грушевським і ЦК УПСР існували корінні розходження. Під час зустрічі 11 липня 1921 р. в Празі між посланцем ЦК УПСР М.Балашем і представником групи Грушевського О.Жуковським останній заявив, що ліві стали "на позицію примирення з комуністами". На це Балаш сказав, що "ЦК і партія на Україні на такій позиції не стоять". Він також звернув увагу на те, що його розмова відбувається в той час, коли Чечель без дозволу ЦК УПСР веде в Харкові з урядом України переговори про можливість повернення групи Грушевського на Україну.

М.Грушевський добре розумів, що його симпатії до Радянської України викликають негативне ставлення до нього з боку членів УПСР. І тому намагався рішуче порвати з тим, що віддаляло його від українського народу. Ось чому розрив Грушевського з УПСР не був випадковим. Про це свідчить його лист від 24 грудня 1922 р. "До київських товаришів /ЦК/". "Репрезентувати партію, – писав він, – котра веде таке апокрифічне існування, котра не подає ніякого голосу, котра хитається між співробітництвом з УСРР і повстан-

цями, бо її представляють тут не ми, а шаповали, кондратенки, ригор"єви, пализоди, митюки, юрки, лисенки, миколи, залізники і т.д., виступати з її іменем, входити в зв'язки з соціалістичними партіями неможливо".

Як бачимо, Грушевський вирішив остаточно порвати з УПСР і повернутися на Україну.

Коли про його намір стало відомо керівництво УПСР, то було вжито заходів, щоб примусити вченого змінити своє рішення. Член УПСР М. Стахів у 1923 р. спеціально приїхав до Грушевського і заявив, що "демократичні кола" занепокоєні цими чутками. "Всі ми тієї думки, що ви не повинні вертатися, бо ви не простий собі професор і не звичайний вчений, що вертається приватно, але ви є перший президент УНР. Ваш легальний поворот був би формальним визнанням чужої окупації над Україною". Стахів пообіцяв Грушевському створити йому всі умови для наукової праці у Празі, але М. Грушевський не піддався на цю пропозицію і сказав, що не буде запрошуватися тим, хто більше дасть, що його більше цікавлять інтереси українського народу. 7 березня 1924 р. М. Грушевський разом з сім'єю повернувся на Україну.

Я. Й. МАЛИК

М. ГРУШЕВСЬКИЙ І КОМІТЕТ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Питання створення та діяльності Комітету Незалежної України і ролі М. Грушевського в ньому в історичній літературі залишилось поза увагою. Виїхавши на чолі делегації українських есерів в березні 1919 р. за кордон, він всі свої зусилля скерував на боротьбу за незалежність України, становлення української державності, став ініціатором об'єднання зусиль українських представництв і організацій, які діяли за кордоном. З його ініціативи 26 липня 1919 р. у Парижі був створений Комітет Незалежної України (КНУК), в який увійшли представники українських партій есерів та соціал-демократів, Паризької Української Національної Ради, а також представник Галичини М. Лозинський.

Створений Комітет ставив такі основні завдання: 1/ створити у політичних центрах Європи свої постійні відділи для безпосередніх зв'язків з політичними партіями, діячами та представни-

ками преси; 2/ з метою інформації світової громадськості про прагнення українського народу до незалежності разом з представниками інших народів Росії приступити до видання часопису на французькій та англійській мовах, який розсилати членам парламентів, політичним діячам, органам преси всього світу; 3/ для поширення правдивої інформації та викриття фальсифікацій розпочати видання літератури про Україну та український народ, видати книги з історії України, географії, економіки, літератури, мистецтва, музики. Передбачалося здійснити окремі видання про Галичину, Буковину та Закарпаття.

Матеріальні кошти для своєї діяльності КНУК одержав від української еміграції в США, Бразилії, Канаді, від редакцій українських часописів, що виходили на американському континенті. Це дало можливість розгорнути роботу. КНУК, виступаючи солідарно з представниками соціалістичних партій визволених народів Росії, взяв участь в Люцернській конференції Інтернаціоналу, де добивався повного визнання самостійності і суверенності українського та інших народів Росії. Значні зусилля КНУК приклав до відродження II Інтернаціоналу.

З метою дальшого розвитку зв'язків і популяризації українського питання було створено філію КНУК в Женеві, так як Женева ставала центром політичного життя / тут, зокрема, намічалось місцеперебування Ліги Націй/. Тут на кошти КНУК було створено український клуб. Для координації діяльності соціалістичних груп народів колишньої Росії, які прагнули до незалежності, за ініціативою М. Грушевського на початку 1920 р. було створено з представників цих народів Комітет незалежності нових республік колишньої Росії та Швейцарську лігу незалежних республік, куди увійшли швейцарські вчені, публіцисти і політики. Новостворені організації провели ряд масових заходів, спрямованих на визнання незалежності нових республік, в т.ч. України. КНУК організував ряд заходів на захист Галичини.

М. Грушевський організував видання органу Комітету незалежних нових республік Східної Європи часопису "Східна Європа" французькою та англійською мовами. Основний матеріальний і літературний тягар по виданню часопису взяла на себе українська група, куди входив КНУК.

Широкою була видавнича діяльність КНУК. Було видано спеціально підготовлену для іноземного читача М. Грушевським "Історію України" на французькій мові, розпочато видання "Антології

української літератури", підготовлено до видання "Економічну географію України" І.Фішенка-Чопівського, ряд томів історії української революції /П.Христюк/, з історії Галичини в 1918-1919 рр. /М.Дозинський/. На жаль, через брак коштів не всі проєктовані видання були здійснені.

У 1920 р. в діяльності КНУК виникли значні труднощі, які були обумовлені як загальнополітичною ситуацією, так і змінами в політиці українських урядів. Загально-політична ситуація характеризувалася розколом в соціалістичних партіях, втратою їх впливу, розгладом П Інтернаціоналу. З другого боку, політика уряду УНР набула характеру, від якого КНУК змушений був відмежуватись /згода Директорії на анексію Галичини Польщею в травні 1919 р., Буковини і Бессарабії-Румунією, а також умови договору С.Петлюри з Польщею від 22 квітня 1920 р./ . Така політика привела до розколу і серед політичних українських партій, і серед української політичної еміграції в Європі. В таких умовах політична діяльність КНУК стала неможливою. Крім того, польська орієнтація певної частини українського громадянства відвернула від України окремі народи колишньої Росії / литовців, білорусів/. Виходячи із цієї обстановки, на зборах КНУК 25 квітня 1920 р. було констатовано про неможливість дальшої політичної роботи Комітету.

Важким також було фінансове становище КНУК. Допомога американських земляків мала одноразовий характер, причому майже всі зібрані кошти пішли на видання згаданого часопису. Утримувати дві видавничі організації -КНУК та Український Соціологічний Інститут, створений паралельно М.Грушевським в Женеві, було фінансово важко. На його пропозицію було прийнято рішення науково-інформаційну роботу передати Українському Соціологічному Інституту.

18 серпня 1920 р. в Карсбаді під керівництвом М.Грушевського відбулися ліквідаційні збори КНУК, які одногосно прийняли рішення про припинення його діяльності. Майно Комітету ухвалили передати Українському Соціологічному Інституту, зобов'язавши його виконати в межах можливості прийнятий зборами видавничий план М.Грушевський як керівник Інституту умови прийняв. КНУК припинив своє існування.

М.ГРУШЕВСЬКИЙ І ГАЛИЦЬКЕ ТОВАРИСТВО
"УЧИТЕЛЬСЬКА ГРОМАДА".

У результаті піднесення на західноукраїнських землях початку ХХ ст. національно-визвольного руху значно поживалося національне, суспільно-політичне і культурне життя, в орбіту якого дедалі активніше стало втягуватися галицьке вчителство, яке активізує свої зусилля у боротьбі народних мас і громадськості за права української школи. Наочним виявом цього було створення у Львові 1 листопада 1908 р. галицького товариства вчителів середніх та вищих шкіл "Учительська громада". І хоч ця організація обмежувала свою діяльність професійними і культурно-освітніми рамками, заснування її було великим кроком на шляху національного єднання галицького вчителства, залучення його до боротьби за здійснення визвольних змагань українського народу.

У першій довоєнний період своєї діяльності /1900-1914/ ця освітня інституція своїми досягненнями і змаганнями великою мірою завдячує М.Грушевському, який протягом чотирьох років, з 1 листопада 1908 р. по 1 листопада 1912 р. був її незмінним головою.

Вже з перших протоколів зборів Головного Відділу видно, з яким розмахом і енергією приступив М.Грушевський до розбудови нового товариства, метою якого, за його словами, було "згуртувати й організувати українські сили шкіл вищих і середніх, та силами всіх, зацікавлених розвитком української школи визначити сучасне становище середніх і вищих шкіл української території... та працювати для націоналізації школи середньої і вищої так само, як і нижчої". Виходячи з неї, у 1908-1912 рр. Головний Відділ "Учительської громади" проводив наполегливу роботу по удержанню українських приватних гімназій у Бережанах, Рогатині, Самборі, Стрию й Яворові. Не забувало товариство й питання відкриття українського університету, яке ширко було обговорене на його загальних зборах у листопаді 1908 р. і у квітні 1910 р. На останньому з них з ініціативи М.Грушевського було прийнято резолюцію протесту проти перетворення Львівського університету в утракістичний, яку учасники зборів послали в Міністерствос освіти Австро-

Угорщини, вони, за висловлюванням М.Грушевського, "не давали громадянству забувати про них і поглиблювали його національну свідомість".

З 1910 р. "Учительська громада" повністю утримувала українські її назви, забезпечувала їх національними кадрами, науково-педагогічною і методичною літературою, організувала приватні гімназійні курси. З ініціативи товариства відкривались підготовчі курси до першого класу гімназій - у Бережанах /1911/, Перемишлі /1912/ та інших місцевостях Галичини. 22 січня 1910 р. для керівництва цією багатогранною роботою було засновано "Крайвий шкільний союз", до якого, крім "Учительської громади", увійшли НТШ, Українське педагогічне товариство /УПТ/ і товариство "Взаїмна поміч українського вчителства"/ВПУВ/. У прийнятті союзом відозви "До українських громадян", яку написав М.Грушевський, прозвучав заклик: "Рідна школа нехай стоїть нам перед очима, нехай нам не лишає ні хвили спокую, нехай займає в нашій роботі місце перше, бо вона з усіх найважливіших справ найважливіша".

Предметом особливої уваги для М.Грушевського на посту голови "Учительської громади" був стан викладання рідної мови й літератури у середніх навчальних закладах. На з'їзді вчителів середніх і вищих шкіл Галичини, скликаного з його ініціативи 20 травня 1909 р. у Львові, було всебічно обговорено це питання і прийнято резолюцію про обов'язковість вивчення української мови і літератури в усіх гімназіях. Виступаючи на з'їзді, М.Грушевський підкреслив, що "ціллю науки української мови є не тільки засвоєння собі мови, але й пізнання української історії й письменства".

Чимало зробив М.Грушевський для налагодження видавничої діяльності "Учительської громади". Він був одним із засновників і редакторів журналу "Наша школа", на сторінках якого публікував свої статті на педагогічну і наукову тематику. Як голова Головного Відділу товариства, разом з багатьма видатними українськими педагогами Галичини чимало зробив для підготовки навчальних програм і підручників з української мови, літератури, історії, етнографії.

Протягом усього свого чотирирічного керівництва "Учительською громадою" М.Грушевський, як підкреслив один з видатних галицьких просвітителів-професорів І.Брик, "вмів вложити національний зміст у його життя, глибоку думку в суть і завдання його праці". І згодом, продовжуючи свою працю на Великій Україні, М.Грушевський не поривав своїх зв'язків з товариством, про що свідчать ма-

теріали його особистої переписки з Головним Відділом "Учительської Громади". Досвід, набутий в роботі товариства, він активно використовував при виробленні концепції української національної школи в період недовготривалої української державності.

Б.М.ГАВРИЛІВ

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧА ТЕМА У НАУКОВИХ
ДОСЛІДЖЕННЯХ М.ГРУШЕВСЬКОГО

В "Автобіографії" /1926/ М.Грушевський згадував, що ще під час навчання в Тифліській гімназії /1880/ проявляв зацікавлення не тільки до української історії і літератури, але й до етнографії. А під час навчання у Київському університеті майбутній вчений за порадою професора В.Антоновича багато працював в архівах над місцевим історико-краєзнавчим матеріалом, зокрема, з джерел історії Києва і Київської Русі.

Працюючи в Львові / 1894-1914/, М.Грушевський став редактором "Записок" НТШ, де з його ініціативи друкувалися чисельні історико-краєзнавчі праці.

Досліджуючи фундаментальну історію України, він одночасно проявляв значний інтерес до історії, культури і освіти Галичини, до походження історико-топонімичної назви м.Галича.

Серед його праць ми находимо цілу низку краєзнавчих праць, що стосуються Галичини - "Звенигород Галицький"/1899/, "Справа українсько-руського університету у Львові"/1899/, "Хронологія подій Галицько-Волинського літопису"/1901/, "Про українську мову і українську школу"/ 1912; тут окремий розділ "Шкільна справа в Галичині"/.

Після свого повернення на Україну він активізував історико-краєзнавчий аспект дослідження. До Харкова, Чернігова, Запоріжжя, Вінниці, Катеринослава і Житомира були направлені з кафедри історії українського народу при Всеукраїнській Академії наук вчені, які створили там дослідницькі групи для регіонального вивчення історії України. Про це у "Нашій Батьківщині" /1937.- №31./ так писав львівський історик М.Андрусак у статті "Українські історико-краєзнавчі дослідження": "У післявоєнних роках українські дослідники над місцевою історією розвинулися до 1930 р. найкраще на Придніпрянщині, головне завдяки проф.М.Грушевському та його найближчим співробітникам в історичній секції Української Академії наук у Києві".

Поліпшилася діяльність створеної у 1919 . при ВУАН Археогра-

фічної комісії, яка щомісяця розглядала стан археографії у різних регіонах України. М.Грушевський налічував її членів на поглиблене вивчення первісної культури, збирання та опрацювання пам'яток українського фольклору. А історик у різних виданнях надрукував такі порайонні дослідження - "Київ та його околиця в історії та пам'ятках"/1926/, "Чернігів і північне Лівобережжя"/1926/, "Київські збірники історії, археології, побуту і мистецтва"/1932/ та інші.

В.В.ГРАВОВЕЦЬКИЙ

ІСТОРИКО-ЛІТОПИСУ ПРИКАРПАТТЯ В "ІЛЮСТРОВАНІЙ
ІСТОРИЇ УКРАЇНИ" АКАД.М.ГРУШЕВСЬКОГО

У спадщині акад. М.Грушевського найбільше визнання в народі отримала його праця "Ілюстрована історія України", яка з 1911 неодноразово перевидавалась у нас на Україні і за кордоном. Вона заслужено отримала високу оцінку в українській історіографії.

Цінність цієї книги, якою зачитувались і виховувались не одне покоління свідомого українського народу, ще й в тому, що вона побудована на міцній джерельній основі з продуманою схемою історії українського народу з найдавніших часів до початку XX століття.

У комплексному хронологічно-проблемному плані в книзі охоплені всі регіони України, а серед них і Прикарпаття. Починаючи із часу "слов'янських селищ", автор вказує, що "в горах Карпатських сиділи різні дрібні народи", а серед них "на тих своїх осадах слов'янські племена сиділи дуже довго, бо зна від яких часів". Далі вчений констатує, що невідомо, які племена заселяли в давнину "підгір'я Карпатське", але припускає, що "там і тут мешкали також українські племена, або краще казати східнополудневі племена слов'янські, з котрих вийшов нинішній український народ; тільки не знаємо їх племінних імен".

Значну увагу приділяє М.Грушевський в "Ілюстрованій історії України" Галицькому князівству XII-XIV ст., що після об'єднання з Волинським князівством в 1199 році стало не лише наймогутнішим на Русі, але й відомою державою у тодішній Східній Європі. Автор на основі джерел уважає, що із занепадом Києва - столиці Русі-України першою відділилася і то найбільш різко Галичина під владою Ростиславичів, правників Ярослава Мудрого. "Бувши енергічними, відважними, здатними політиками Ростиславичі / Рн-

рик, Володар, Василько/ потрапили оборонити его українську зокраїну від усіх ласих сусідських рук – від поляків, угрів і від своїх же свояків, волинських та київських князів", – стверджує М. Грушевський. Далі дослідник пише, що "син Володаря Володимирко, князь проворний і хитрий, ще більше скріпив сю землю", а потім його син "Ярослав був славлений і поважаний" між всіма князями, не випадково про нього так високо і художньо висловився автор "Слова о полку Ігоревім".

Окремо автор приділяє увагу "галицько-волинській державі" часів князювання "сміливого, енергійного, удатного" Романа Мстиславича, який "прославився своїми побідними походами" на литовців і половців, зумів приборкати "всевладне боярство" і став, за словами літописця, "головою всіх руських земель", "великим князем", "царем", "самодержавцем всієї Русі", якого "слава князя сильного, грізного, могутнього" розійшлася по сусідніх державах.

Після "несподіваної" смерті Романа /1205/ його сини Данило і Василько, за словами автора, перед боярською змовою відійшли з Галича, який окупував угорський король і лише під кінець 40-х років вони "зібрали свою Галицько-Волинську отчину" під своєю князівською правлінням.

Зупиняє свій погляд М. Грушевський на стані Галицького князівства після "татарського погрому", коли Данило і Василько зуміли розгромити "претендентів на галицький стіл" – угрів і чернігівського князя Ростислава, а дипломатично прийнявши підданство Батия планували організувати проти татар коаліцію західно-європейських держав, через що Данило коронувався в Дорогочині на короля. А коли не отримавши допомоги із Заходу, Данило сам почав протистояти татарам, хоч за наказом Бурундая "розкинув укріплення" – міста Володимир та інші, але одночасно зміцнював або будував такі міста, як Львів, Холм, Данилів.

Хоч Галицько-волинська держава при наступниках Данила "просто-яла ще довго", проте М. Грушевський каже, що Галицьке князівство за сина Данила "енергійного і властолюбного" князя Льва та його сина Дрія, який титулував себе "королем Русі", ще зберігала свою передню славу, але потім після загибелі Дрія II Тройденовича / 7 квітня 1340 р. / галицький край зазнав польської інтервенції.

М. Грушевський вказує, що із утворенням Молдавського князівства і за часів господаря Степана /1457-1504/ Галичина "особливо східно-полуднево /земля Галицька/, стала в тісних зв'язках з Молдав'єю і в трудних хвилях шукала там помоги й опори". Молдав-

ські господарі "мали око на сусідню галицьку Покуту", а серед місцевої 'української людности нахил був у молдавський бік". Тоді то народилася на Покутті найстарша українська пісня, яка була надрукована 1571 року – "Дунаю, Дунаю, чом смуген течеш" /про воєводу Степана/.

І тут автор згадує про найбільший на ті часи на Україні національно-релігійний рух під проводом Мухи 1490-1492 років. "Найбільш голосний рух, – пише він, – стався в 1490 р. під проводом Мухи. Видно, що рух справді був великий, тільки не жаль дуже мало звісний нам в подробицях. Сучасники оповідають "якийсь Муха з Волощини збунтував Покуту, підняв тутешніх селян, так що мав з собою дев'ять тисяч збройного війська з тутешнього селянства, із ними громив маєтності польської шляхти". Згадує вчений і ще "якогось претендента на Україну", який мав "називати себе законним володарем Русі"/України/ і піднімав повстання на Прикарпатті. З цього факту видно, що у XV-XVI ст. в Галицькій землі не перевелись давні традиції відродження української державності.

Серед церковних культурно-освітніх братств у Львові і Городку М. Грушевський згадує і Рогатинське братство, яке із Галицьким відіграло значну роль в розвитку українських шкіл, освіти, шпиталів, притуч для сиріт тощо.

При висвітленні Хмельниччини М. Грушевський, на жаль, дуже лаконічно згадує національно-визвольне повстання в Галичині і його найбільший розмах на Прикарпатті під проводом Семена Височана. "Кругом, – в Галичині підіймалося також повстання: селяни, міщани, разом з шляхтою українською підіймалися, проганяли поляків. Але Хмельницький не дбав про це". Останнє речення автора не відповідає історичній дійсності, оскільки в світлі новітніх документів видно значний розмах цього повстання, на допомогу якому сам гетьман розсилав свої козацькі полки в кількості 40 тисяч чоловік.

При викладі матеріалу XVIII ст. М. Грушевський згадує про "різні народні рухи" на Україні, а серед них і виступи прикарпатських опришків, яких, на його думку, підтримував народ, бо дивився на них, як на "своїх месників і оборонців і оспівував їх в піснях, оповіданнях, як народних героїв. Автор пише: "Гуцульщина галицька і сусідні місцевості досі ще повні оповіданнями про опришків, що гніздилися в Карпатах, на границі Волощини, Польщі, в поріччях Пруту і Черемоша, розбивали панів і купців. Найславетнішим ватажком тутешніх опришків був Олександр Довбуш, син бідного зорбітника з Печеніжина. Знаємо його, яко ватажка опришків від

р.1738 до 1745, коли він загинув від кулі пушеної з засідки в Космачу". І при цьому вчений наводить уривок найстарішої балади про Довбуша "Ой попід гай зелененький".

З періоду першої світової війни М.Грушевський згадує, що в час захоплення російськими військами Прикарпаття /1914/ поліція і новоприбулі чиновники "руйнували українське життя, її культурних сил". Відбувалися масові арешти, убивства, було зареєстровано біля 15 тис. таких жертв в Галицькому краю. А коли російські війська відступали у 1915 р., то насильно і масово "виганяли українську людність у глибину Росії". Очевидець свідчив, що "він бачив товарні вагони, набиті самими дітьми, які до голови помиралі, божеволіли".

П.І.АРСЕНІЧ

М.ГРУШЕВСЬКИЙ І ГУЦУЛЬЩИНА

Дана тема висвітлюється вперше на основі вивчення архівних джерел та тогочасних публікацій.

Як голова Наукового товариства імені Шевченка, редактор Записок НТШ /з 1896 р./ співредактор "Літературно-Наукового Вісника" /з 1898 р./ та член Етнографічної комісії М.Грушевський сприяв І.Франкові, В.Гнатюку, Ф.Вовку, Р.Заклинському, В.Шухевичу, А.Онищуку, Г.Колцуняну та іншим у фольклорно-етнографічному і мистецькому вивченні Гуцульщини. Він виділяв з НТШ кошти для етнографічних експедицій на Гуцульщину, на придбання для НТШ історичних документів та етнографічних матеріалів, виявлених Р.Заклинським у Станиславові і на Буковині. У листі до Грушевського з Вишніці від 23.УШ.1902 р. Р.Заклинський від імені Федьковичівської експедиції передавав вітання славному історикові і повідомляв, що прибирав багато нового матеріалу до біографії Федьковича та спомини про Г.Кобилицю і пісні про нього. М.Грушевський сприяв у видачній за кошти НТШ 4-томній монографії В.Шухевича "Гуцульщина"/"Матеріали до українсько-руської етнології".-Львів, 1899, 1901, 1902, 1904/.

У редактованих ним "Записках" НТШ були поміщені статті В.Шухевича "Діалект і вірування гуцулів"/Т.31-32.-1899./ і О.Маковецького "Кілька документів з Гуцульщини з другої половини ХУШ ст."/Т.87. Кн.І.-1909.-С.64-69/.

На запрошення М.Грушевського і етнографічної комісії НТШ на Гуцульщині в 1904-1906 рр. проводив антропологічні і етнографічні дослідження відомий антрополог і етнограф Федір Вовк, його

стаття "Кавказ і Карпати. Деякі проби етнольогічних зближень" була опублікована у "Науковому збірнику", присвяченому проф.М.Грушевському учнями й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині /Львів.-1906.-С.595-600/.

У цьому збірнику були опубліковані також статті І.Франка, В.Гнатюка, М.Кордуби, З.Кузелі, І.Крип'якевича, а І.Кревецький у дослідженні "Цуцилівська тривога в 1848 р. Причинки до історії останніх днів панщини в Галичині" /Там же.- С.446-482/ наводить важливі документи про революційні виступи селян 1848 р. в с.Цуцилові /тепер Надвірнянського р-ну/.

Сам М.Грушевський теж цікавиться Гуцульщиною. У 1902 р. він вперше з дружиною прибув до Криворівні і замешкав в просторім домі заможного гуцула Пилипа Зеленчука, старшого брата церковного. Пізніше той будинок купила читальня "Просвіти" в Криворівні. А Грушевські купили собі у поміщика Пшибиловського віллу з трьохморговим городом у зручному місці неподалік Черемоша з чудовою панорамою на долину сел: а Жаб"я і на Чорногірське панно гір. Інтер"єр вілли М.Грушевський обладнав в гуцульському стилі, спровадив сюди зі Львова частину бібліотеки і тут літом відпочивав і науково працював до 1914 року. Та, на жаль, ці будинки спалили російські війська в липні 1917 року при відступі з Карпат.

У Криворівні М.Грушевський написав рецензію на першу збірку оповідань Марка Черемшини "Карби"/Літературно-науковий вісник.-Т.ХІХ.-1902.-С.128-134/. Автор докладно проаналізував майже всі 15 оповідань і справедливо відзначав, що в них "сильно і вірно відданий образ гуцульського життя". Талановито написаним оповіданням Грушевський уважав "Більмо", в якому сконденсовано "масу селянської біди, темноти й поневірки". До слабших оповідань зараховував "Груцку", "Хіба даруймо воду". М.Грушевський рекомендував письменникові більше порушувати життєві проблеми, не захоплюватися "верхніми ефектами" і "готовими шаблонами".

У Криворівні М.Грушевський постійно спілкувався з І.Франком, В.Гнатюком, Ф.Вовком, М.Копчицьким, Г.Хоткевичем, І.Крип'якевичем, М.Могульським, Катрев Гриневичевою, О.Маковецьким, А.Крушельницьким, О.Олесем, В.Щербаківським, Дмитром і Володимиром Дорошенками, Е.Тышченком, Ол.Грушевським, М.Жуком, Ф.Красицьким та іншими діячами української науки і культури, які приїжджали сюди на відпочинок із Східної України і Галичини. Тут вони гуртувалися навколо М.Грушевського та І.Франка і при зустрічах обговорювали різні наукові, літературні і громадсько-культурні проблеми.

У спогадах про І.Франка священник О.Волянський згадував про такі зустрічі у його домі. Він писав, що поява в неділю на Службі Божій І.Франка і М.Грушевського робила велике враження на населення. Яке це з більшою пошаною ставилося до них за те, що не встидалися стояти в церкві між простими господарями і слухати разом з ними Службу Божу.

Видачний історик дбав про розвиток і збереження пам'яток гуцульського мистецтва. За допомогою В.Гнатюка, учителів, які працювали на Гуцульщині, Д.Гарматія, Б.Заклинського, О.Іваничука /йому допоміг влаштуватися на роботу у "Літературно-науковому віснику"/, та інших М.Грушевський скуповував вироби народних майстрів для етнографічного відділу музею НТШ та власної збірки. З листів до Грушевського довідуємося, що йому висилали мистецькі вироби і самі народні майстри. Так, різьбяр і мосяжник з Річки Лук'ян Якіб"юк в 1904 р. вислав Грушевському порошницю, різок, різьблені касетки /шкатулки/ та кілька писанок. Для своєї колекції Грушевський замовляв вироби у славних гуцульських майстрів М.Шкрібляка, М.Мегединюка та інших.

М.Грушевський опублікував декілька статей, в яких пропагував народне і образотворче мистецтво на гуцульську тематику. У статті "Друга вистава образів Ів.Труша" /ЛНВ.-Т.ХУІ.-1901.-С.108-111/ М.Грушевський звернув увагу на дві жанрові картини про Гуцульщину - "Табілки біля церкви" й "Великодня процесія", заохочував художників розширювати сфери творчості в цій напрямі.

У статті "Гуцульська вистава" /ЛНВ.-Т.ХХУІ.-1904.-С.49-51/ М.Грушевський докладно проаналізував характер виставки, що відбулася 19-21 червня в Косові. Історик відмітив краді роботи братів Миколи, Василя і Федора Шкрібляків, Копчука з Яворова, М.Мегединюка з Річки, гончарні вироби Кошака і Тимчука з Пістиня, ткацькі вироби з Косова, колекцію ліжників, килимів, герданів, писанок. Незважаючи на те, що виставка була проведена на швидкоплинній, а її організатори займали антиукраїнські позиції /все-таки були зроблені написи українською мовою поряд з польськими і виставлений український синьо-жовтий прапор/, вона, за словами М.Грушевського, який побував на ній, була дуже цікавою і показала "багатство гуцульського промислу, зього найбільш артистичного кута не тільки України, а може й цілої Слов'янщини".

Напередодні першої світової війни М.Грушевський виїхав з Гуцульщини до Києва, звідки був згодом відправлений царськими сатрапами на заслання, з якого повернувся після лютневої революції.

З березня 1919 р. М.Грушевський деякий час жив у Станиславові, а потім у Празі, де знову мав змогу спілкуватися з гуцулами. В 1924 р. він повертається на Радянську Україну, де опинилося і чимало колишніх знайомих Грушевського з Гуцульщини, які попали в російський полон або прибули до Києва з Галичини у складі УГА-ЧУГА. Це - письменники В.Атаманюк, М.Козоріс, етнографі А.Онищук, Г.Копчуняк, літературознавець Р.Заклинський та інші.

М.М. ВЕГЕЛІ

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ ЗАКАРПАТТЯ У ПРАЦЯХ М.ГРУШЕВСЬКОГО

Серед вчених, які в своїх працях зверталися до історичного минулого Закарпаття, одне з перших місць займає М.Грушевський. Думки, висловлені ним, особливо актуальні сьогодні, коли певними політичними силами на Закарпатті робиться спроба фактично розколоти український народ, ставиться під сумнів приналежність Закарпаття до своєї матері-України.

У багатотомній "Історії України-Руси" на основі дослідження "Хроніки Аноніма" М.Грушевський зробив висновок, що "Русини в Угорщині такі ж давні осадники як і Угри, і що в Карпатських горах вони вже жили від непам'ятних часів - коли ще Угри мандрували до Угорщини. І по угорській міграції вони мусіли зістатись довгий час панамі" /Т.І, К.-С.223/. На думку історика "підгірська карпатська країна остаточно ввійшла в склад Угорської держави ледве чи скорше XI в., перед тим вона, разом з галицьким підгір'ям, могла, бодай часами входити в круг політичного впливу Києва. Але з XI в., належала вона до Угорщини певно, і Карпати зветься на Русі Угорськими горами в кінці XI і на початку XII в..." /С.224/.

М.Грушевський вважав, що за часів Льва Даниловича, якого англійський історик Джон Фенел назвав наймогутнішим з нащадків Романа Галицького, Закарпаття входило до складу його держав. На його думку, Лев"... пробував заволодіти також закарпатською угорською Україною, користаючи з замішань на Угорщині; здається якийсь час володів нею, бо в одному документі Григорій, наддубан березької столиці, називає себе його урядником" /Львівська історія України.-К.1990.-С.127/. Проте М.Грушевський вважав, що придбані Львом Даниловичем закарпатські території були незначними /Очерки истории украинского народа.-К.1990.-С.75/. Вільш де-

тальніше ця проблема досліджена М.Грушевським у третьому томі "Історії України-Руси" /Львів, 1905/.

Роздуми М.Грушевського знайшли підтвердження у працях українських вчених. Автори монографії "Зоря незгасна" В.Задорожний, О.Мазаурок та І.Шульга більш детально пишуть про розміри території, що ввійшла до складу Галицько-Волинського князівства. Вони довели, що до держави Льва Даниловича було приєднано територію від Вишкова до Шариської хупи з містами Мукачевим і Береговим. Вона майже 40 років входила до складу князівства. І.Крип'якевич, М.Лелекач, Д.Данилюк, В.Ільєс та інші підтвердили основні принципи положення, висунуті М.Грушевським.

С.П.Марценюк, П.В.Циріг

М.ГРУШЕВСЬКИЙ ПРО МІСЦЕ ТА РОЛЬ ЧЕРНІГІВЩИНИ В ЕТНОГЕНЕТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

У працях М.Грушевського, присвячених різноманітним галузям наукових знань, на загальному історичному фоні досить чітко розкривається постулатний розвиток українського народу з його численними земляно-регіонами, серед яких, безперечно, почесне місце займає Чернігівщина. Висвітленню історії краю присвячено такі його праці: "Історія України-Руси", "Історія української козаччини", "Нариси історії українського народу", "Ілюстрована історія України" та ін. В них не просто згадується місто Чернігів як центр регіону, його історичне минуле, пам'ятки культури, видатні особи, а детально висвітлюється економічна, суспільно-політична, духовна, військова діяльність народу Чернігівщини в цілому.

Восени 1926 р. М.Грушевський був одним із ініціаторів підготовки збірника "Чернігів і Північне Лівобережжя: огляди, розвідки, матеріали", котрий за його редакцією було видано в 1928 р. До цього збірника ввійшла і студія вченого "Чернігів і Сіверщина" в українській історії". Історіографічне значення цієї праці полягає в тому, що в ній узагальнено весь комплекс відомих Грушевському джерел і документів про Чернігівщину в контексті історії України. Це яскравий нарис краю, хоч у ній не дано повних відповідей на ряд питань історичного розвитку Чернігівщини, але поставлено

ряд проблем для подальшого дослідження.

Розглянувши історичне місце Чернігова разом з усією лівобережною територією, відмітивши подальшу його силу і ослаблення, згадавши діяльність чернігівських князів, М.Грушевський проаналізував соціально-політичні процеси і ставить питання, як це Чернігівщина "така- здавалося бідна і невидатна країна, прийшла до такої історичної динаміки?.." Намагаючись дати відповідь, відмічає географічне розташування регіону, геополітичну спржаваність місько-промислового і торговельного життя, яке ґрунтувалось на природних і господарських запасах, князівські володіння з їх військово-політичним устроєм тощо. Видне місце відводиться безпосередньо Чернігову як історичному осередкові, нашій українській Равенні. В загальному контексті історичного процесу українського народу, паралельно з тим, "як тікала жива економічна й соціальна енергія, прибираючи нові форми, рвучи старі традиції, - пише академік, - вирисовувалася вага і цінність тих північних територій для наукового досвіду минувшини- і для конструкції національної культури".

Коротко аналізується етнічний склад стародавніх мешканців Чернігівщини, їх мовно-культурне життя, наводяться думки ряду дослідників, підкреслюється, що поряд з іншими українськими землями стара Сіверщина в ХУП-ХУІІІ століттях стала випробуваною лабораторією державності, нового українського побуту і культури козацької доби. Це в значній мірі послужило підосновов нового відродження України ХІХ ст.

Край виявив чималу силу притягання не тільки для колишніх сіверянських земель, але й для всього східнослов'янського світу взагалі.

У працях М.Грушевського згадуються міста Конотоп, Ніжин, Стародуб, Любеч, інші поселення в басейнах Десни, Сули, Сожу, Сейму, Остра тощо. Досліджуючи стару Чернігівщину як великий резервуар українського життя на протязі цілого тисячоліття, джерела української культури, вчений показує, що даний край посилав свої проміння в різних напрямках: в українські і сусідні з Україною землі. "Тут поховані секрети старої України і зародки нової".

М.В.СИДИН

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ ПОДІЛЛЯ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ

М.ГРУШЕВСЬКОГО

Неодноразово "найвидатніший український історик" М.Грушев-

ський звертався до славних сторінок Поділля. Вже через чотири роки після закінчення Київського університету у травні 1894 р., майбутній академік успішно захистив магістерську дисертацію з історії Барського староства XV–XVIII століть, тему якої підказав професор російської історії Київського університету В.Б.Антонович. Як згадував М. Грушевський, тема була вибрана "досить нещасливо", бо з огляду на певні труднощі з пошуками документальних матеріалів "пришлося вложити масу праці, щоб зробити з неї щось відповідне". Молодому науковцю довелося опрацювати сотні актових книг, перегорнути масу інших документів в архівах Києва, Варшави, Москви. Проте досвід архівної роботи та результати досліджень дозволили М.Грушевському видати згодом монографію "Барское староство" Исторические очерки /XV–XVIII ст./ /К., 1894.–400 с./, у своїй "Автобіографії" вчений зазначав, що це була "досить цінна книга /хоч і дуже спеціальна/ з дуже мало обробленого поля суспільно-національної історії Поділля XIV–XVIII вв.". Крім того, М.Грушевський підготував до друку і видав два томи актових матеріалів, виявлених ним в процесі роботи над дисертацією /Архив Юго-Западной России.–К., 1893.–ч. VIII, т. I. Акты Барского староства XVP–XVIII вв./.

М.Грушевський не випадково вибрав об'єктом для дослідження Барське староство Подільського воєводства, оскільки саме Бар, зважаючи на його географічне розташування, вважався у ті часи ключем до всього східного Поділля, служив резиденцією коронних гетьманів на Україні. Тут знаходились арсенал і артилерія Речі Посполитої, через Бар проходили численні і торговельні шляхи, які з'єднували подільські землі з іншими регіонами України та сусідніми державами. Зробивши короткий географічний опис південно-східного Поділля, історик глибоко проаналізував дані, які стосувалися населення краю від найдавніших часів, дослідив колонізаційні процеси на подільських просторах в XV–XVIII ст., показав руйнівний характер татарських набігів для розвитку господарського життя краю. Значна частина дослідження присвячена змінам в політико-адміністративному устрої та соціально-економічному розвитку як Барського староства, так і Подільського воєводства в цілому. Аналізуючи дані XVI ст. стосовно старостинського управління, вчений прийшов до висновку, що ця система зберігалась тут до самого початку Визвольної війни середини XVIII ст. Слабка джерельна база періоду Визвольної війни в силу суб'єктивних причин змусила молодого М.Грушевського констатувати, що

Барщина, будучи розташована на рубежі воюючих сторін і віддалена від центрів їх сил, відігравала "невидну, нікчемну роль" в подіях війни. Проте місцеве населення завжди "тяжело до козаків", підтвердженням чому служить приклад барських міщан, які допомогли влітку 1648 р. з козаками оволодіти містом та замком. Процес покочення населення краю набув тут таких розмірів, що, на думку вченого, незабаром "все східне Поділля примкнуло до козацького руху".

Зауважимо, що події Визвольної війни українського народу були в центрі уваги академіка М.Грушевського протягом всього його творчого життя. Найбільш повно висвітлені вони на сторінках фундаментальної праці "Історія України–Руси" /Т. VIII, ч. II, III; Т. IX, ч. I, II./, значна частина яких присвячена подільському регіону, опису битв під Пилявцями, Батогом, Жванцем. Вчений вперше використав цілий комплекс архівних документів, які висвітлювали події середини XVIII ст. на подільських землях.

У 1919 р. М.Грушевський в силу тогочасних політичних колізій деякий час проживав у Кам'янці-Подільському. Не перериваючи наукової роботи над створенням підручників з історії України для трудових шкіл, він деякий час редагував тут місцеву газету "Голос Поділля", приділяючи при цьому значну увагу краєзнавчій тематиці.

В.В.ПРИШЛЯК

ГАЛИЦЬКО-НАДНІПРЯНСЬКІ ТОРГОВЕЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ В "ІСТОРИЇ УКРАЇНИ-РУСИ" М.ГРУШЕВСЬКОГО

Одна з важливих проблем економічного розвитку України феодальної доби – торговельні контакти між українськими землями, які в силу історичних обставин геополітичного характеру опинилися в межах різних держав, була в полі зору найбільшого історика України. І хоча М.Грушевський не виділяв торговельні стосунки Галичини з Наддніпрянською Україною окремою підтемою, прагнучи очевидну спрощеність цих контактів на основі опрацьованих джерел, вони не залишились поза увагою видатного вченого і в його найбільш фундаментальному, синтезованому дослідженні – 10-томній "Історії України–Руси". Тому, законсмірно, розглядав

їх у багатотисячній минушині українського народу в контексті загальноукраїнської торгівлі, котру небезпідставно вважав "життєвим нервом, першою підмогою економічного життя..." /Історія України-Руси.-К., Львів, 1907.-Т. VI.-С. 3./

Солеоторгівля, на думку М.Грушевського, і була тією традиційною галуззю обміну між західною та східною частинами України. Солеварні промисли Прикарпаття віддавна забезпечували таким життєво необхідним продуктом не лише західноукраїнський регіон, а й павали значну кількість солі на експорт. Історик назвав головні центри ХІV-ХУІ ст., де варили сіль: район м.Стара Сіль на півночі від Перемишля, біля Дрогобича і Долини в Житомирському повіті Львівської землі, у Галицькій землі - в околиці Коломиї, в Коронівській волості, біля Косова Коломийського повіту та інших міст і містечок Руського воєводства; а також "поменьші верниці на всім Підгір'ї від Сяніччини до Покуття".

У першій письмовій згадці під 1095 роком в Києво-Печерському патерику про припинення постачання солі з Галицької та Перемишльської земель для всієї Русі через міжкнязівські чвари-усобиці М.Грушевський вбачав "натяк на сіль перемишльську й пізніше дрогобицьку або долинську." Галицьку, коломицьку і костівську сіль торгівці-коломийці постійно розвозили і збували на сусідньому Закарпатті, Волині, Холмщині, Подляшші, Білорусії і, звичайно що на Східній Україні. /Історія України-Руси. -Т. VI.-С. 216.-.

Характеризуючи солеварні промисли, вчений звернув увагу на дрогобицьких міщан-солеоторговців, котрі займалися візництвом та дрібною продажем солі з дрогобицьких жуп. Натомість наддніпрянські "коломиїці" постійно приїздили за сіллю до Дрогобича та інших міст Галичини, де були соляні склади і безпосередньо до самих солеварень, що підтверджують свідчення архівних документів.

Торгівля сіллю була, за висловом М.Грушевського, "одиноким галуззю заграничної торгівлі, що велася місцевою людністю й для потреб її". Галицька біда сіль - "топчаста, в головажнях", що через Поділля транспортувалась до Наддніпрянщини і у ХУІІІ ст. залишалась основним предметом торговельних взаємин, які певною мірою сприяли економічній консолідації штучно розділених українських земель.

Початок національного відродження на українських землях, перебували в межах двох імперій - Російської і Австрійської, падає на останнє десятиріччя ХУІІІ ст. Хоча вони тоді не існували як адміністративна єдність, які автономію проєктували національного пробудження в них, як відмічав М.Грушевський в своїй особливості. На основі ряду його праць: "Сверки исто-украинского народа", "Движение политической и общественной мысли в XIX ст." та інші ми можемо виділити два етапи в українському національному відродженні: збирання спадщини і організаційний. Хронологічно та змістовно ці етапи різняться між собою. На стадії збирання спадщини на українських землях в Російській імперії ми бачимо злиття старих традицій Гетьманщини із зростаючим народною мовою і народження української літератури. Цей етап на цьому етапі зіграло праці з української етнографії /М.Черкалев, М.Максим вич, І.Срезневський/ та мови /С.Павлович, І.Вопкович та ін./ Звертаючи увагу на розвиток української мови та літератури, шукання історичного минулого, автор праць "Історія українського народу" недоопікує, що основним стимулом національного відродження розглядає проф.Грушевський, односторонній процес зростання національної свідомості інтелігенції, яка на певному етапі передається масам.

Якщо ми звернемося до характеристики національного пробудження в Західній Україні, то ми прослідкуємо певну ідеалізацію Грушевським умов розвитку духовного життя. Безсумнівно, що під впливом державних втручань українське національне відродження в Австрійській імперії сприяло більш широкому розвитку української мови та освіти. На цей час припадає діяльність М.Кашковича, М.Ловацького та І.Вагилевича /"Руська тріщина"/. Відмічаючи вплив духовного життя на загальноукраїнський процес, слід відзначити, що широка постановка національної української ідеї не вийшла на першому етапі українського відродження свого відображення.

Теоретичне обґрунтування української ідеї в політичній і суспільній сферах ми зустрічаємо на другому етапі /організаційному/

і, зокрема, у програмі "Кирило-Мефодіївського братства". Протиставляючи самодержавному режиму принцип національної федерації, що проводився тепер всередині східного слов'янства, Україна вперше виступила як самостійний член федерації.

З 1847 р. і до кінця 50-х років в розвитку українського відродження наступає перерва. Новий період розвитку української ідеї пов'язаний з діяльністю групи "Основа" /1861-1863/. Вказуючи на слабкість цього руху, обмеженість національної програми проф. Грушевський разом з тим відмічає, що "Основа" зв'язала український рух з прогресивними і демократичними течіями в Росії. І хоча український рух раніше підготував в своїй літературі питання звільнення селян і освіти народних мас, активний період його розвитку після 1863 р. на території Російської імперії припинився на повних сорок років.

В умовах урядової реакції, позбавлені можливості легальної політичної і громадської діяльності одна частина української інтелігенції приєдналася до революційного руху в Росії і поставила на перше місце політичну боротьбу, а друга, що дорожила розвитком національної сторони суспільного руху, переносить свою літературну і громадську діяльність на Західну Україну.

Другий організаційний етап українців в Австрії був спричинений зовнішніми подіями, а саме революцією 1848 р. Певні політичні здобутки дають нам підстави твердити про виділення з 1861 р. третього політичного етапу національного відродження України.

П.В. ГОЛОБУЦЬКИЙ, Е.М. ЖЛУДЬКО

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ СПАДЩИНА М.ГРУШЕВСЬКОГО

Діяльність М.Грушевського на культурно-освітній ниві має два провідних аспекти, внутрішньо пов'язаних між собою: теоретична і організаційно-практична робота, що є невід'ємною часткою нашого духовного розвитку, а тому заслуговують на окрему увагу. У 10-томній "Історії України-Руси", "Історії української літератури", "Культурно-національному русі на Україні в 16-17 віках", "Ілюстрованій історії України", шкільних підручниках, у численних статтях він не тільки торкався різних питань історії освіти і культури на Україні, але й дав їм оригінальне висвітлення. Це стосується аналізу системи виховання і організації шкіл на Київській Русі, культурно-освітнього процесу литовсько-польської доби і періоду Хмельниччини. Особливе місце у його творах займає матеріал про культур-

не життя України в 16-17 столітті, роль Острозької та інших шкіл в освіті народу, культурний вплив на Україну її західних сусідів, в першу чергу Польщі. З приводу останнього М.Грушевський зауважує, що він мав наслідком легковаження національних традицій і спричинився того, що на Україні не було створено дійсно національної школи і навіть Києво-Могилянська колегія не змогла поєднати в повній мірі національні устремління з загальноєвропейським культурно-освітнім процесом.

Значну увагу М.Грушевський приділив питанню української культури після приєднання України до Росії. Він показує постійне намагання російського уряду закріпити на вічні часи підрядне, провінційне становище української культури, забезпечуючи за великоросійською абсолютну гегемонію. Від продовження такої політики Грушевський марно застерігав і союзний уряд в радянські часи, показуючи, що вона "являється і тепер цілком конкретним завданням адептів великоруської великодержавності чи імперіалізму" /Ганебній пам'яті // Україна.-1926.-№4.-С.49/. Його слова про те, що "прийняти великоруську за обов'язкову основу національних культур Радянського Союзу, а сі національні культури звести до ролі провінціальних додатків було б рівнозначне з позбавленням цього союзу універсального характеру, з відреченням від орієнтації на світове поширення, з замкненням навіки в рамках колишньої Росії" /Там же/, не могли бути почутими тоталітарною партійно-бюрократичною системою, що вже набирала силу в своєму поході проти українського національного відродження 20-х років.

Значення творів М.Грушевського, насамперед його "Історії України-Руси", що обґрунтувала самостійність і своєрідність українського культурно-історичного процесу, мабуть, найбільш вдало характеризував В.Герасимчук, який писав: "головною і незатертою часом заслугою є те, що він відвигнув на перший план ідейний чинник духовно-культурного поглиблення нашого народнього життя через піднесення наукою національної свідомості і національної культури. ... Історія України М.Грушевського це без сумніву найсильніший дотепер вираз всієї нашої наукової творчості. Вона повстає сама як вислів високорозвиненої свідомості, вона не тільки посунула далеко вперед культурну свідомість /розрядка наша - авт./ нашого народу, але також кристалізувала і кристалізує напрямові форми в нашому житті й політиці, пояснюючи і відтворюючи почуття спільності і матеріальних та ідейних інтересів на всіх просторах України як колись, так і тепер. Своєю історією подав автор своєму народові найсильнішу зброю, яку тільки можна було подати" /Михайло Грушев-

ський як історіограф України//Записки НТШ.-1922.-Т.133.-С.2, 9/.

Найвидатніший організатор українського культурно-освітнього і наукового життя М.Грушевський ще до національної революції, а далі як голова Центральної Ради і перший президент УНР багато зробив для практичної реалізації своїх ідей. Ще до революції він ставить питання про необхідність створення української Академії наук, українських кафедр при університетах, подаючи план українських учбових дисциплін. Він піднімає голос за національну початкову і середню школи, закликаючи громадянство до того, щоб навчання велось українською мовою. Відомо, що М.Грушевський заснував в Києві на власні кошти школу імені свого батька, а також брав особисту участь в таких організаціях, як скажімо, крайовий шкільний союз у Львові, на чолі якого він став в 1910 р. Відомо також його діяльність як члена львівської "Просвіти". Він проявив надзвичайний організаційний талант, ставши головою НТШ у Львові, зумівши за короткий час зробити з нього "дійсно головне огнище українознавства на всю Україну" /Д.Дорошенко. Огляд української історіографії.- Прага, 1922.- С.185/. Слушно вказує сучасний історик діаспори Л.Винар на Грушевського, як на "засновника української історіографічної школи "документалістів" у Києві", започаткованої ним ще в кінці минулого століття /Найвидатніший історик України Михайло Грушевський //Сучасність.-1985.-Ч.І.-С.69/.

Окрема сторінка культурно-освітньої діяльності М.Грушевського почалась після його повернення на Україну в 1924 р. За короткий час останнього періоду його життя ним було зроблено неймовірно багато. Його організаторський хист торкався всього: розбудови академічних установ, вишколу всіх рівней, видавничо-книжкової справи, музеїв, бібліотек тощо. Однак його подвижницька діяльність скоро стала протиставлятися політиці сталінського терору, що й прискорило його передчасну смерть в 1934 р.

В.В.ГРАБОВЕЦЬКИЙ, О.В.КРУПІНА

М.ГРУШЕВСЬКИЙ ПРО РІДНУ МОВУ І УКРАЇНСЬКУ ОСВІТУ

На початку ХХ століття М.Грушевський крім великої наукової і політичної роботи, значну увагу приділяв галицькій рідній школі. У 1908 р. за його починком повстає у Львові станова організація українського вчителства середніх шкіл "Учительська громада". Він стає першим її головою та редактором її журналу "Наша школа". У 1910 р. повстає за його починком "Український шкільний союз",

що ставить собі за завдання розбудову українського приватного середнього шкільництва. І знов проф.Грушевський стає його першим головою.

М.Грушевський був активним учасником "Руського педагогічного товариства", яке пізніше перетворилося в "Українське педагогічне товариство" і "Рідну школу". Він на початку його діяльності допомагав матеріально і морально.

Своє ставлення до української мови і школи, як в Галичині, так і Наддніпрянській Україні, М.Грушевський найбільш чітко і об'єктивно висловив у своїй праці "Про українську мову і українську школу" /1912/. У передмові до неї автор писав: "В сій книжечці зібрав я статті про українську мову і шкільну науку чи освіту, що друкував в газеті "Село" в роках 1909-1910, головню для читачів селян. Чей стане в потребі".

М.Грушевський правильно вважав, що "вчити добре можна тільки такою мовою, котру ученики добре знають і розуміють", тобто українською мовою. А далі він стверджує: "Треба доконче вчити дітей рідною мовою, щоб наука добре йшла,- значить на Україні треба вчити по школах українською мовою. Інакше український народ не виїде з теперішньої темноти". А на підтвердження своїх слів він наводить проєкт 27 депутатів Державної Думи з вимогов, щоб "по тих сторонах, де живе український народ, у народніх школах учено українською мовою".

Про це М.Грушевський писав також у працях - "Українське писемство", "Не порозумілися", "Колишня освіта і теперішня темнота", "За український університет", "За слово і букви", "Мова українська і руська". Він переконливо доводить, що "навчити добре можна тільки рідною мовою" і на прикладах історії України показав, як видатні діячі української культури дбали про піднесення рідної освіти і самосвідомості. Автор спростовує тенденційні твердження російських великодержавників, що "мовляв, наші селяни самі не хочуть того, щоб їх дітей учили українською мовою, а хочуть мови руської", опираючись на фальшиві докази, що як такої "української мови нема, що єсть тільки один руський нарід і одна руська мов".

У праці наводяться незаперечні історичні факти. Так, в часи Б.Хмельницького на Україні широко процвітала освіта, були "у всі діти письменні, навіть дівчатка, навіть сирітки". "Український народ,- стверджує автор,- як порівняти його до московського приміром,- був тоді далеко розумніший, освіченіший, проворніший. З України потім ціле століття находили на Московську людє, що там заводили школи, бібліотеки, вчили, писали і друкували. Довгі часи

Московщина жила українською наукою, поки своєю не розвела, працею та заходами тих же українських вчених".

А тепер на початку ХХ століття, на думку М.Грушевського, "Україна стала однією з найтемніших сторін", а тому автор приходить до такого висновку: "Треба горнутися до свого українського, захочувати до нього, розширювати його всякими способами. Бо інакше як на своїй народній українській основі не стане народ просвіченим, не вийде з теперішньої темноти, злиднів і пониження".

На противагу запустінню народної освіти на Наддніпрянській Україні М.Грушевський наводить приклади, як в умовах австрійсько-польських утисків нанові освіти галичани все таки успішно боролися за народну українську освіту в народних школах, гімназіях, бо, за його словами, "порозуміли галицькі українці, яке велике діло, щоб народ мав школу добру на своїй рідній мові - без свого не може бути він просвіченим, заможним, щасливим. І через се завзято борються за школу і просвіту на своїй рідній українській мові". "В Галичині українці добиваються вже українського університету, - писав М.Грушевський, - щоб українці мали свою особну найвищу школу, де б усі науки викладали українською мовою і українськими професорами".

М.Грушевський вітав тих українських селян, як наприклад, з села Теслугова на Волині, які на своїх сходах постановили замість церковних шкіл відкрити школи з українською мовою", де б дітей учили по-українському. І як би не старалися російські чиновники, каже автор, безсоромно запевнювати ніби "мова українська одна з руською", через що треба вчити "руською мовою українських дітей", вчений писав, що ці "люди" говорять неправду, бо українські селяни "тямлять, що справа народної освіти, народного добробуту, розвитку народного - справа занадто велика і важна, аби спинити її теревенями про слова і букви".

С.Д.СВОРАК, І.Є.ЦЕПЕНДА

КОНЦЕПЦІЯ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА У ВИЩІЙ ШКОЛІ В ПРАЦЯХ М.ГРУШЕВСЬКОГО

Звернення наукових поглядів професора Грушевського до проблеми розвитку та викладання українознавства в період спаду Російської революції /1905-1907/ пояснюються цілим рядом причин:

По-перше, загострення політичної ситуації на Україні у зв'язку з розгромом революції, призвело до намагання знаходження нових форм діяльності у відродженні національної ідеї в умовах реакції.

По-друге, видання імператорського указу "Об отмене стеснений малорусского печатного слова" /1905/ давало змогу більш вільного друкування наукових видань з українознавства.

По-третьє, виступи студентів Одеського, Харківського і Київського університетів та ряду інших учбових закладів України з вимогами включення до навчальних програм предметів з українознавства та читання їх українською мовою.

Саме в цей час виходять у світ праці М.Грушевського "Про українську мову й українську справу: Статті й замітки" /К., 1907/ та "Вопрос об украинских кафедрах и нужды украинской науки" /СПб., 1907/, в яких історик показав своє бачення проблем, які склалися у науковому українознавстві, його викладання у вищих школах та шляхи виходу з кризової ситуації.

Грунтуючись на глибокому аналізі проблеми, М.Грушевський виділяє два напрями у розробці своєї концепції:

- ✓ - наукові потреби в області українознавства;
- викладання українською мовою в університетах і вищих школах.

Розуміючи, що основу для розвитку мають лише ті галузі науки, які включені в систему державних освітніх та наукових закладів, М.Грушевський зосередив свої погляди на університетську науку, бо вона є регулятором наукового руху і підтримує на відповідній висоті його рівень.

✓ М.Грушевський вважав, що різні галузі українознавства повинні бути введені в коло університетської науки, університетського викладання, а її основною ланкою повинна стати кафедра. Виходячи з аналізу критичного стану української науки та всебічного охоплення системи наукових досліджень з українознавства, він запропонував такі кафедри і курси: української мови; української літератури; українського фольклору; історії українського народу та українських територій з найдавніших часів; допоміжних історичних дисциплін; історії українського мистецтва; археології України; етнології і антропології українського населення; українського права; фізичної географії та описової української території; економіки і статистики України; медичної статистики і географії, медичної кліматології України.

Для поглиблення роботи університетів на початковому етапі М. Грушевський пропонував забезпечити всі основні курси з українознавства, а менш необхідні - розділити між університетами. Отже, на практиці кожен університет повинен був організувати чотири-п'ять кафедр, які б могли плідно займатися як науковою, так і викладацькою роботою.

Одним із основних питань М.Грушевський вважав викладання українознавчих предметів. Викладання українських дисциплін і викладання українською мовою він вважав двома зовсім різними речами. Перше – це постулат не тільки український, а й загальнонауковий, друге – це вимога українського культурно-національного розвитку, бо "прки мова не знайшла місця у вищій школі, поки не служить органом викладання в університетах... до того часу суспільство, народність, яка розмовляє на цій мові, буде відчувати себе в становищі "нижчої", культурно неповноцінної нації".

Концепція викладання українознавства у вищій школі М.Грушевського в силу відомих політичних причин так і не змогла повністю втілитися в життя, але її теоретичне і практичне значення збереглося до наших днів.

О.С.РЕГА

ІДЕЇ ГУМАННОСТІ І НАРОДНОСТІ У ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДАХ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Особливе місце у науковій спадщині М.Грушевського займають праці, присвячені розробці питань рідної мови й рідної школи, без яких немислиме ні політичне, ні економічне, ні духовне відродження України. Роздумуючи над шляхами розвитку галицького шкільництва, М.Грушевський вважав, що в основі ідеї народності мусить бути покладена школа з рідною мовою навчання: "Треба добивати ся того, щоб по школах у нас учено по українськи: треба про се скрізь і всякому нагадувати, бо інакше школа нічого не pomoже освіті нації. Треба горнути ся до свого українського, заохочувати до нього, розширювати йс його всякими способами"/М.Грушевський. Про українську мову і українську школу.-К.:Веселка, 1991.-С.24-25/.

Вивчення педагогічних праць М.Грушевського відкриває важливий момент для історії української педагогіки, що полягає в розумінні того, що "треба доконче вчити дітей рідною мовою, щоб наука добре йшла". Він ніколи не вважав ці свої висновки та наукові спостереження істиною в останній інстанції, намагаючи підтвердити їх досвідом і досягненнями педагогічної думки інших народів. Особливої уваги заслуговує думка історика, що для дальшого розвитку шкільництва важливе місце належить вихованню гуманності, доброти, співпереживання і т.д. Тому, на наш погляд, сьогодні слід активно відроджувати вікові традиції українського народу. М.Грушевський

в різноманітних релігійних і народних святах вбачав важливий засіб формування особистості з глибокими знаннями і моральними якостями. Описуючи великдень як найсвітліше релігійне свято він оспівує: "побіду над смертю людською", любов до людей. Саме тут ми знаходимо і гато корисних порад і повчань з проблем морального виховання у школі.

Особливий інтерес, на наш погляд, становлять думки М.Грушевського про роль сім'ї у вихованні загальнолюдських рис. Даючи загальну оцінку розвитку шкільництва, він робить висновок, що селяни прекрасно розуміють гуманну роль народної освіти, народного добробуту, українського слова, української книжки, української газети.

Критичне переосмислення педагогічних ідей М.Грушевського, його спостереження, дослідження та висновки щодо особливостей розвитку шкільництва на Україні становлять інтерес не лише для дослідників історії української педагогіки, а й для сучасної практики виховання у національній школі.

В.ХРУЦ

ПРИНЦИПИ ДЕМОКРАТИЗМУ І НАРОДНОСТІ ОСВІТИ У ПРАЦЯХ М.ГРУШЕВСЬКОГО

М.Грушевський був також і визначним теоретиком народної освіти на Україні. Основними принципами, що повинні лежати в основі української школи, на його думку, є: демократизм, рівність жінок і чоловіків на освіту, навчання рідною мовою, обов'язковість освіти для всіх дітей шкільного віку, українізація школи, широка участь народу в керівництві справою освіти та ін.

У праці "На порозі нової України" М.Грушевський пише: "Школа має стояти під завідуванням почасти загальних органів самоврядування, почасти національних органів, вибраних національними союзами", й вплив правительственного центру на напрям шкільного виховання зводиться до розмірів дуже малих /"Хто такі українці і чого вони хочуть".-К.,1991.-С.172./ . Ця думка для становлення сьогорнішньої школи, децентралізації управління народною освітою, залучення широких мас до шкільної справи не втратила своєї актуальності.

Дбаючи про підвищення освітнього рівня українського народу, М.Грушевський писав: "Освіта в народній школі повинна в першу

чергу стати обов'язковою". /С.164/. На його думку обов'язковою має бути і середня школа, яку "повинна мати кожна волость, кожна група сіл з ладністю в 10 тисяч". /С.164/. У розділі "Який повинний бути той новий лад, котрого хочуть українці?" М.Грушевський стисло викладає цілу систему принципів освіти: "Всім має бути можливість учитися, просвічатися, доходити розуму і знання". /С.116/.

У багатьох політичних працях М.Грушевський критикує "чиновників з Великоросії і з тих українців, які одріклися свого народу", за заборону української мови і нехтування нею. "Московське правительство ... заборонило саму мову українську, вигнало її з усіх шкіл, з церкви і з урядів, не дозволяло нею писати і друкувати книжок і газет. Не дозволяло навіть свobodно описувати минувшину України – саме се слово намагалось не дати уважити, щоб Українці не знали, хто вони і як прийшли до такої неволі". /С.115/.

Говорячи про майбутню Україну, М.Грушевський вважає, що одним з основних показників справжньої демократії в освіті є навчання дітей рідною мовою. "Українська шкільна рада, певно, подбає про те, щоб у місцевостях, і взагалі, де буде відповідне число учеників тої чи іншої народності, вони мали змогу вчитися на своїй рідній мові". /С.105/.

Питанням рідної мови і школи, без яких немислиме ні політичне, ні економічне, ні культурне життя народу, М.Грушевський присвятив роботу "Про українську мову і українську школу" /1913/ – своєрідний літопис боротьби за навчання на рідній мові як один з основних принципів освіти. М.Грушевський в розділі "Підстави Великої України. Село". пророко стверджує, що освітня і виховна система Української Народної Республіки, побудована на демократичних основах, "... має послужити взірцем, школою для інших демократій світу, які будуть посилати колись своїх дітей до неї – вчитися жити, працювати і правити державою з становища трудящого люду" /С.165/.

У роботах "Вільна Україна", "Якої ми хочемо автономії й федерації", "Хто такі українці і чого вони хочуть", "Україна і Росія" та ін. /1917/ М.Грушевський проявив свій талант не тільки як державний діяч – голова Центральної Ради, але й як мислитель-педагог, що розкриває майже всі найбільш важливі питання нашого сьогодення в галузі освіти.

М.ГРУШЕВСЬКИЙ – ЛІТЕРАТУРНИЙ КРИТИК

М. Грушевський – небуденна постать в історії української літературної критики. По-перше, його історіографічні і культурологічні концепції дали значний імпульс загальнометодологічному розвитку критичної думки на межі ХІХ – ХХ століть, допомігши подолати такі вияви комплексу національної неповноцінності, як теорія літератури "для хатнього вжитку", архаїчний поділ українського письменства на "російське" і "австрійське", "провінційнальність" домашніх критеріїв тощо.

По-друге, вчений, політик, письменник безпосередньо взявся за перо літературного критика в той переломний момент, коли розпочалося становлення новітнього мистецького мислення. Проблематику його статей, рецензій, оглядів зумовили процеси розширення інтернаціонального контексту, жанрово-стильового оновлення та інші складні зрушення, якими супроводжувалося входження українського письменства у ХХ століття.

Перші кроки критика були поміркованими. Він виступив прихильником реалістичної традиції, але його традиціоналізм не можна назвати народницьким чи українофільським. Навпаки, М.Грушевський не прийняв етнографізму і, як І.Франко орієнтував сучасників на розширення тематичних горизонтів, звернувши увагу на життя інтелігенції. Він підтримував процеси інтелектуалізації і психологізації, дбав про систематичне зближення українського читача із європейським мистецтвом, висвітлюючи у пресі помітні явища французької /А.Доде, Ф.Коппе/, польської /Г.Сенкевич, Е.Ожешко/, російської /Л.Толстой, А.Чехов, М.Горький/ літератур.

У ранніх критичних розборах М.Грушевський спирався на мірки класичного реалізму. Проте деякі новаторські явища, як творчість І.Франка, О.Кобилянської, Н.Кобринської, Марка Черемшини, не вміщалися в рамки традиційних уявлень. Тому М.Грушевський поступово відходить від прямолінійних критеріїв життєвої достовірності, суспільної актуальності, психологічної правди, а дедалі більше уваги він звертає на мистецьку довершеність. Цінні спостереження критика стосуються жанрово-стильової і композиційної структури повістей "Для домашнього огнища" І.Франка, "Царівна" О.Кобилянської, "Залісся" О.Маковей, "Забобон" А.Мартовича, прози Н.Кобринської і Марка Черемшини, поетичних збірок

"Мій Ізмарагд" І.Франка, "Донецькі сонети" М.Чернявського, "Подорож до Києва" О.Маковця та ін.

Інтерпретуючи творчість сучасників, М.Грушевський щоразу давав зрозуміти, що забирає голос як один з рядових читачів. Його оцінки не мали менторського характеру, хоча були принциповими. Критик нерідко викладав їх у вільній, далекій від академізму напівесеїстичній формі, підкреслюючи суб'єктивний характер вражень. І все ж йшло літературні спостереження відзначалися високим професійним рівнем, поглибленим аналітизмом, розгорнутою аргументацією, увагою до питань поетики. Це вирізняло М.Грушевського з-поміж представників соціологічної критики і наблизило його до естетико-психологічного напрямку, очолюваного І.Франком.

Якщо спершу дехто з сучасників /наприклад, О.Кобилянська/ розцінив М.Грушевського, як мало що не консерватора в галузі естетики, то згодом, у 900-их роках, коли критик заманіфестував публіцистичну модель літератури, появилися закиди протилежного характеру: "Грушевський захоплює декадентів". На той час М.Грушевський віддав літературно-критичні сторінки редакційного "Літературно-наукового вісника" М.Євшану, М.Сріблянському та іншим талановитим молодим критикам, а сам натомість пильніше заходився коло есеїстики. З-під його пера вийшли опілейні сильветки М.Гоголя, О.Герцена, І.Франка, некрологи Л.Толстого, Лесі Українки, М.Коцюбинського, публіцистичні статті на літературні теми. Тоді ж склався й Шевченкіана М.Грушевського – цикл статей, які появлялися щороку в березні, відкривавши для сучасників нові, актуальні грані Кобзарєвої спадщини.

Пропагуючи принцип рівноправності найрізноманітніших мистецьких напрямів і стилів, М.Грушевський, І.Франко й інші провідні мислителі заклали на початку нашого століття фундамент новітнього українського письменства і сучасної національної культури загалом.

В.КАЛИНА

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОЛІТИЧНІ І ЛІТЕРАТУРНІ СТОСУНКИ І.ФРАНКА І М.ГРУШЕВСЬКОГО

Вперше І.Франко про свої відносини до М.Грушевського висловив у листі до М.Драгоманова від 9 серпня 1894 року: "Про Грушевського я не знаю багато. Він дебютував у нашій літературі декіль-

кома новелами з підписом Михайло Заволока і навіть написав був роман "Свої і чужі" – річ зовсім слабу. Щодо політичних поглядів він, здається, барвіншанин..." /І.Франко. Зібр.тв. Т.49.-С.508/, тобто прихильник народовця О.Барвінського.

У 1894 році М.Грушевський переїздить до Львова, де очолює кафедру "всесвітньої історії з спеціальним оглядом на історії східної Європи" і стає головою Наукового товариства ім.Шевченка, зближається з І.Франком, який до цього не міг знайти спільної мови з керівництвом НТШ. У листі до А.Кримського від 21 грудня 1894 р. І.Франко визначає: "... тут екземпляр /творів Сковороди – В.К./ є у проф. Грушевського; значить від нього я можу мати, коли мені буде треба" /49, 529/. Це дає нам право сказати, що їхні стосунки були близькими.

Під впливом І.Франка М.Грушевський критикував діяльність народовської партії, вважав себе "разом з доктором Франком і молодшими товаришами репрезентами лівішого напрямку, який заснував у 1898 році журнал "Літературно-науковий вісник" /Грушевський М. Автобіографія.- С. 10-11/.

Для дослідження стосунків між І.Франком і М.Грушевським важливими є події, пов'язані з габлітацією І.Франка у львівському університеті у 1896 р. У листі до М.Драгоманова від 1 січня 1896 р. І.Франко відзначає: "Факультет передав мої праці до розгляду комісії, зложеної з проф.Каліни, Грушевського і Пілята. Комісія, переглянувши ті праці, більшість 2-х голосів проти одного /Грушевський/ признала себе некомпетентною до їх оцінювання і до переводження габлітації. Сила була в тім, що оба професори-поляки замало знають і руської літератури, і руської мови..." /50, 11/. З цього випливає, що М.Грушевський тільки один підтримав І.Франка.

У 1905 році у Росії почалася революція. М.Грушевський, вся діяльність якого була спрямована на відродження української нації і створення української держави, радо сприйняв ці події. А вже до Львова він приїхав для того, щоб у Галичині в її більш дельніших законами, створити всеукраїнське культурне воєніще і звідти впливати на життя Наддніпрянщини. А коли ситуація на сході України змінилася на краше, М.Грушевський агітував за перенесення до Києва "Літературно-наукового вісника" і інших видань, відкриття в Києві відділу львівської книгарні НТШ, переселення до Києва молодих галицьких публіцистів і дослідників, а також старався про відновлення і поширення своїх персональних зв'язків з новим політичним рухом. Листопада 1906 р. М.Грушевський виїхав до Петербурга, де тоді засідала Перша державна дума, брав живу участь у житті української фракції,

українського клубу і редакції заснованого тоді "Українського вестника". /Грушевський М. Автобіографія.-С.ІІ-24/.

На цьому ґрунті у І.Франка і М.Грушевського сталися великі непорозуміння. І.Франко не поділяв планів останнього. У листі до Д.Яворського від 9 січня 1907 року письменник відзначає: "Щодо переходу професора Грушевського в Росію, то я звісно, думок його не знаю, але стільки знаю факти, то думаю, що про такий перехід нема ані мови. Він переніс друк ЛНВ і деяких видань спілки до Києва головню задля того, що на наші виляння, переселені з-за границі до Росії наложено високе мито. Уступлення проф.Грушевського зі Львова було б, на мою думку, і для нього непрактичне, і для тутешніх організацій, особливо для наукового товариства ім. Шевченка дуже шкідливе..." /50, 310/.

Учень М.Грушевського І.Крип'якевич, оцінюючи діяльність обох видатних синів українського народу, відзначав, що "Хіба ще І.Франко, довголітній його вірний товариш і співробітник, дорівнював йому /Грушевському/ у цій праці" /Літ.Україна.-1988.-2І липня/.

В.Т.ПОЛСК

М.ГРУШЕВСЬКИЙ - ІСТОРИК ЛІТЕРАТУРИ І ПИСЬМЕННИК

У 1884 р. до визнаного вже майстра українського художнього слова І.Нечуй-Левицького звернувся учень першого класу Тіфліської /тепер Тбілісі/ гімназії М.Грушевський з проханням переглянути його перші літературні спроби. "Вам і розум сказав і інстинкти підказав, - зворушено відповів письменник, - на яку літературну дорогу стати, щоб послужили своєму краю і своєму народові... бо латва многа, а діячів на нашій ниві все-таки мало і на Україні і в Галичині. У Вас є талант; це Вам кожний скаже, хто прочитає Ваші проби. Та й лист Ваш написаний дуже добрим, чистим, легким українським язиком, що мене навіть дуже вдивило. З Вас вийде і белетрист добрий. Це вже я чув духом..." І хоч І.Нечуй-Левицький помилився - М.Грушевський став не видатним письменником, а найбільшим українським істориком, бо як пояснив сам автор "Історії України-Руси", "потім інтереси мої й роботи пішли в інший бік, і все рідше приходило мені фантазія до белетристичного писання" Так за рекомендацією І.Нечуй-Левицького і за сприянням редактора львівської газети "Діло" І.Белег, нашого земляка /народився у Войничові/ там появилася перше оповідання М.Грушевського /1884/, до якого він підписався, вважаючи його недосконалим

Початком своєї літературної діяльності М.Грушевський вважав появу у 1885 р. у "Ділі" оповідання "Бех-аль-Джугур". Ще два його твори - "Бідна цівчина" і "Свої й чужі" редакція львівської газети не використала - перше з них появилася у херсонському альманасі "Степ" /1885/. А звернення М.Грушевського до "східної тематики" пояснюється порадами І.Нечуй-Левицького. Він радив початківцю використати своє перебування на Кавказі: "а поки що придивляйтеся до життя за Кавказом, пишіть про жизнь народу або грузинського, або армянського, пишіть по-українській,... це все буде інтересно". М.Грушевський послушав цієї доброї поради і написав оповідання "Бех-аль-Джугур". І хоч і пізніше під час побуту у Львові, він звертався до художньої літератури, проте вона не стала його покликанням / ще 12 березня 1885 р. І.Нечуй-Левицький, прочитавши його оповідання "Остатня кутя", захоплено писав: "Література - це Ваш поклик"/, найповніше проявивши себе як вчений-історик.

Талант історика і письменника проявився в ще одній ділянці науково-творчої діяльності М.Грушевського - він став ерудованим істориком української літератури. Працюючи над багатотомною "Історією України-Руси", він багато уваги приділяв й вивченню української культури і, зокрема, літератури. Так, на основі 5-6 розділів шостого її тому вчений у 1908 році у Львові прочитав публічні лекції про "Культурно-національний рух на Україні в XVI-XIII віці", частина з яких була зразу ж опублікована на сторінках "Науково-літературного вісника", а повністю у 1912 р. у Львові /передрукована у 1989 р. у "Жовтні"/. У цій праці М.Грушевський найбільш повно і з нових позицій розглянув зародження і становлення полемічної літератури.

У 1923-1927 роках М.Грушевський видав у п'яти томах "Історію української літератури", в якій розглянув її від самого початку до аналізу українського обрядового фольклору як основи нашої духовності, світогляду і літератури /перший том/, часів Київської Русі, що завершується цікавим аналізом "Слова о полку Ігоревім", зробленим з погляду історика і літературознавця та його перекладом українською мовою /у другому/, літературу XIII-XIV ст., де значну увагу приділено Галицько-Волинському літопису /у третьому/, усну народну творчість XIII-XVI ст. /у четвертому/ та українському письменству XV-XVI ст. /у п'ятому/. Можна гілкий пошкодувати, що в силу несприятливих політичних умов життя і праця на Радянській Україні М.Грушевському не вдалося закінчити своєї "Історії української літератури", бо в його особі і нове

наше письменство мало ерудованого і вдумливого дослідника. Це підтверджують його рецензії на твори Н.Кобринської, Марка Черемшини чи огляди здобутих нової української літератури. Але навіть те, що він зробив, заслуговує на високу оцінку і вдячність. Адже історик підняв дуже багато цікавого, а часом і унікального літературного матеріалу, створив справді національну схему історії української літератури, правильно та обгрунтовано вважаючи, що література Київської Русі - це найдавніші, творчі здобутки українських письменників, спадщина тільки українського народу.

Для "Історії української літератури" М.Грушевського притаманна легкість викладу /згадаймо його літературну творчість/, неймовірне багатство матеріалів, докладність і глибина аналізу того чи іншого художнього твору, взагалі літературних явищ. Її три томи високо оцінила італійська критика.

У 1908 р. М. Грушевський на сторінках "Літературно-наукового вісника" виступив на підтримку хворого І.Франка, заклинаючи матеріально підтримати його. На смерть поетеси він відгукнувся некрологом "Пам'яті Лесі Українки" /1913/, писав про "Пам'ятник Шевченку" /1908/. З 1896 р. у Львові в ініціативі М.Грушевського виходили "Пам'ятники українсько-руської мови і літератури", одне з найцінніших джерелознавчих видань.

Зарубіжна критика уважно стежила за науковою діяльністю М.Грушевського. У виданні у 1909 р. у Варшаві "Короткому нарисі літератури повсехної" А.Ланге писав, що він - "дуже плідний письменник та обдарований письменницьким талантом". Наш історик листувався із чеськими літературознавцями - К.Каллецом, Й.Полівкою і Ф.Тіхим, які уважно стежили за його багатогранною діяльністю. В.Харват прорецензував його працю "Впливи чеського національного руху XIV-XV вв. в українськiм життi і творчостi як проблема досвіду" /1927/.

Л.М.КІЛІЧЕНКО

ЕСТЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ ОСМИСЛЕННЯ ІСТОРІЇ В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ М.ГРУШЕВСЬКОГО

Підготовську до фаху історика М.Грушевський розпочав оригінально - з праці в галузі історичної белетристики. Відірваний від рідного краю, майбутній вчений ще на гімназичній лавці у Тбілісі

написав і опублікував перші свої твори. /"Бех-аль Джугур"/. "Загострене національне почуття і культ громадського обов'язку, прищеплений батьками, в сумі зробили для мене свого роду завданням життя - вести роботу на ниві українського письменства, в інтересах українського життя". Потім наступила поважна дослідницька, насправді подвижницька праця над створенням історії України.

Після повернення М.Грушевський до літературної творчості після революційних подій 1905 р. Розпрощавшись з романтичним поглядом на місію художньої літератури і вважаючи, що оповідання чи повість не може бути джерелом наукових знань про минуле народу, вчений пише твори, що виражають настрої, думки, яких не міг "дати ні в своїх наукових працях, ні в публіцистиці, - а вони не хотіли залишатись "зачиненими дітьми".

На противагу багатьом письменникам, що працюють в історико-художньому жанрі, М.Грушевський ніколи не вдавався до белетризації історичних джерел. Найважливішим для нього було передати стан душі, думки і переживання персонажа. "В цій книжці, - писав він у передмові до збірки "З старих карток, - зібрані оповідання на історичні теми, писані в р.р. 1911-1914... Темі їх такі ж ірреальні, як і в першій серії... являються таким же твором фантазії, так і розмова з Кривоносом або спомини Галайчука. Автор брав тільки історичну обстановку, але не фавулу".

Популярне в свій час оповідання "Ясновельможий сват" чудово передає неоднозначність ставлення самих українців, різних верств народу до козацтва, шляхи усвідомлення його ролі в історичному житті суспільства. Це були ті проблеми, які мучили Грушевського - вченого, який не завжди мав достатню кількість документів для ґрунтовних висновків. Задумуючись над невикористаними можливостями Хмельницького під час облоги Львова, письменник вдається в оповіданні "Розмова з Кривоносом" до прийому сну. Уявна зустріч з козацьким ватажком становить основу сюжету - автор тут робить те, на що не має права в наукових дослідженнях: він пропонує цікаву версію щодо стосунків Б.Хмельницького і М.Кривоноса, життєвої долі останнього.

В історичних оповіданнях М.Грушевський дає волю емоціям, чого не може дозволити собі в процесі наукового вивчення минулого свого народу. Як художник слова, він впевнено почував себе під вітрами історії, ніде не схиливши в її інтерпретації, повністю використавши право митця на художній виписок.

Письменницький талант, однак, позначився на манері регламен-

тованого необхідністю дотримання правди фактів, документів викладу його "Історії України-Руси", "Ілюстрованої історії України" та інших праць. Десь тут вбачаємо одне із джерел мовно-інтонаційної неповторності наукових праць М.Грушевського.

О.І.ХІЛІЧЕНКО

ПРО ДЕЯКІ ВИХОВНІ АСПЕКТИ ТВОРЧОСТІ
М.ГРУШЕВСЬКОГО

В Михайла Грушевського є педагогічні праці, своєрідні трактати, які вже бере на озброєння національна школа України. В різноманітних за жанрами творах – оповіданнях, нарисах, публіцистиці містяться глибокі думки, необхідні на шляхах нашого відродження, що спонукають до філософського осмислення становища народу, окремої особистості. "Яке завидне бажання панувати над майбутніми поколіннями своїми поглядами, – писав учений, – уподобаннями, симпатіями й антипатіями, втиснути їх мисль і почуття в цю наперед виліплену форму, відбити на їх мозку готові шаблони своїх упереджень, спаралізувати їх волю й змусити бігти, як автоматів, наперед визначеною їм лінію!?" /"Тестамент"/. Як історик, М.Грушевський виступає тут проти вказівок історії, як їй розвиватися, а як письменник і педагог проти втрати людьми своєї індивідуальності, проти феномену "маси".

В оповіданні "Продок" глибинно розглядається проблема культури цивілізованого світу і безкультурності печерного віку, поняття "прогрес" в його історичному розвитку.

Всі твори М.Грушевського – патріотичні, навіть якщо життєвий матеріал взятий не з національного ґрунту /"Бех-аль-Джугур", бо, як сам зауважував, вкладав "люди свої тодішні визвольні й антиімперіалістичні настрої".

Проза М.Грушевського педагогічна в найкращому розумінні цього слова. Тонкий психологізм багатьох творів може пробудити / а на це й розраховував автор / такий стан, "коли людина бачить себе перед лицем вічності чи всесвітнього простору..." і в неї виникають почуття і настрої – "подати один одному руку через простір місця, часу..." . Такий стан схвалюється. Але іншим є ставлення до людини, яка нічого не бачить, а значить – свідомо

займатися самознищенням.

Провидцем виявився М.Грушевський, коли в публіцистичному нарисі "На горах" дав уже не містерію життя, як в оповідання "Ніч", а містерію смерті через екологічну катастрофу на землі. Кожна фраза б'є на сполох, подаючи конкретний факт знищення природи /"Вигинув до останку під лакомою рукою чоловіка красний тис...", "пусться, земнішає, гострішає підсоння. Висихає земля. Вимулюється водок, позбавлений опіки дерева, родючий гумус". / Малюючи апокаліпсисну картину майбутнього М.Грушевський розраховував, що під її впливом молоде покоління землян задуматиметься і не допустить трагедії.

БАКАЛЮК Я.Ю., ЛЕСЮК М.П.

ВИКОРИСТАННЯ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ М.ГРУШЕВСЬКОГО
У БУЗІВСЬКОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Офіційні навчальні радянські підручники, як і вся комуністична пропаганда, завжди клеймили великого українського вченого Михайла Грушевського як "ворога українського народу", який нібито з націоналістичних позицій трактував питання походження українського народу та його мови. Однак крім самих голих образливих фраз в офіційних джерелах не наводилось більше нічого, самі ж його оригінальні твори були під сімома замками. Нині настав час сказати правдиве слово про великого сина України, вченого енциклопедичних знань, якому поряд з іншими питаннями не були байдужі й питання походження, розвитку й функціонування рідної мови.

Отже, на лекціях з історії української літературної мови, а також з історичної та порівняльної граматики у першу чергу слід звертати увагу студентів на різні підходи М.Грушевського й марксистської методології до питання походження української мови, на об'єктивність і глибоку науковість у твердженнях першого і неприховану тенденційність останньої.

Далі студентам слід охарактеризувати й проаналізувати його брошуру "Про українську мову й українську школу", у якій зібрані статті про українську мову і шкільну освіту, що друкувалися в газеті "Село" в 1909-10 роках. У книзі йде мова про історичне значення рідної мови й рідної школи, без яких немислимо ні політичне, ні економічне, ні духовне відродження України. У своїх статтях автор підкреслює, що боротьбі за рідну мову і рідну школу мусимо присвятити своє життя, віддавати їй свої зусилля й увагу.

М. Грушевський як патріот свого народу дуже болісно переживав те, що навчання в школах ведеться не рідною, а російською мовою, що дитина "ледає як слово зрозуміє", коли вчитель говорить до неї "по руському", що "в книжці слів пребагато таких, що вона їх або не знає, або інакше розуміє" /цит. за згаданов книгою, с. 15/ що українці "морочаться з незрозумілою мовою руською", що "траплять марно роки шкільної науки й виходять у житті темними сліпцями, без знання, без освіти... нидіють у бідності й темноті /с. 22-23/.

Ученого глибоко обурювала дискримінаційна щодо України та її мови політика царяв, яка ґрунтувалася на суцільних заборонах усього національного, українського. Його обурювало, що офіційні власті, окремі російські вчені з презирством ставилися до українців, вважали, що "єсть тільки оден руський народ і одна руська мова" /с. 23/, а українська мова - це нібито мужицька говірка, "маречіє".

Як бачимо, зміщені в даній книжечці статті М. Грушевського, у яких учений глибоко розкриває жалюгідний стан української мови на Україні, зокрема, "Шкільна мова", "Законопроект про ученне українською мовою", "Українська письменство", "Не порозумнішали", "Не позволяти!", "За слова і букви", "Російська Академія наук про українську мову", "Мова українська і руська", "Мова панська і мужицька", "Розуміють", "Інородці" та інші, є надзвичайно актуальними й тепер, вони нібито написані вчора. Проаналізувавши їх, разом із студентами приходимо до висновку, що "ленінська національна політика", яку провадила в Україні протягом 74 років комуністична тоталітарна система, була гідним продовженням царської колоніальної політики щодо України. Студенти мають можливість також переконатися в тому, наскільки облудливою, брехливою і фантасмагоричною була радянська пропаганда, називавши великого вченого "ворогом українського народу" /Українська радянська енциклопедія. В 17-ти томах. - Т. 3, 1962. - С. 510/. Не може бути ворогом народу людина, яка так глибоко і щиро уболіває за цей народ, яка присвятила йому усе своє життя!

З М І С Т

З літопису життя і науково-громадської та державно-політичної діяльності академіка Михайла Грушевського I

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Ч у ч у к Є. П. Прикарпаття вшановує акад. Михайла Грушевського 4

Г р а б о в е ц ь к и й В. В. Як писалася багатотомна "Історія України-Руси" 5

П о л е к В. Т. М. Грушевський і Галичина 9

Секція І. МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ - ВИДАТНИЙ ІСТОРИК УКРАЇНИ

С а р б е й В. Г. Концептуальна схема "Історії України-Руси" М. Грушевського та її історіографічна доля 15

О р и х і в з ь к и й І. М. Праця М. Грушевського "Про старі часи на Україні" 16

М а р ч у к В. В. Київська Русь і проблема персоніфікації політичних діячів у науковій спадщині Михайла Грушевського 18

Г у р ж і й О. І. Історія класів-станів на Україні за доби середньовіччя у наукових працях М. Грушевського 19

К р а в е ц ь М. М. Українське козацтво XVI-початку XVII ст. в "Історії України-Руси" М. Грушевського 21

К о в а л ь с ь к и й М. П. Праці М. Грушевського в галузі археології та джерелознавства історії України XVI-XVII ст. 22

П а н ь к і в М. І. М. Грушевський - етнограф 24

П е т р і в Р. В. М. Грушевський про роль евреїв у розвитку української державності 25

Р е х т м а н М. Н. Життя і діяльність М. Грушевського на Україні у 20-30 рр. 26

Я к о в и ш и н В. М. Д у т ч а к П. В. Спадщина М. Грушевського у сучасній оцінці 28

Г р а с о в е ц ь к и й З. В., І в а н ц е в І. Д. Виключна історична спадщина М. Грушевського в

українській діаспорі	29
Марцинюк І.М. Історико-географічні погляди у концепції української історії М.Грушевського	31

Секція П.МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ-ВИЗНАЧНИЙ
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І ДЕРЖАВНИЙ
ДІЯЧ УКРАЇНИ

Карпенко О.Ю. М.Грушевський-видатний державний і громадсько-політичний діяч епохи відродження української нації	34
Тарабан В.М. Українська держава-найголовніше кредо у науковій і громадсько-політичній діяльності М.Грушевського	36
Вурдулянук В.М. М.Грушевський і Наукове товариство імені Шевченка	37
Сарбей В.Г. Публіцистика М.Грушевського періоду революції 1905-1907 років	38
Яковшич В.М. М.Грушевський і Українська партія соціалістів-революціонерів /УПСР/	40
Малик Я.Я. Грушевський і комітет незалежної України	42
Льбінець І.Я. М.Грушевський і Галицьке товариство "Учительська громада"	45

Секція Ш.КРАЗНАВЧА, ЛІТЕРАТУРНА ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ М.ГРУШЕВСЬКОГО

Гаврихін В.М. Історико-краєзнавча тема у наукових дослідженнях М.Грушевського	48
Грабовецький В.В. Сторінки літопису Прикарпаття в "Ілюстрованій історії України" акад. М.Грушевського	49
Арсенюк П.І. М.Грушевський і Гуцульщина	52
Вогонь М.М. Історичне минуле Закарпаття у працях М.Грушевського	55
Марцеюк С.Д., Пиріг П.В. М.Грушевський про місце та роль Чернігівщини в етногене-	

Сигидин М.В. Історичне минуле Поділля у науковій спадщині М.Грушевського	57
Пришляк В.В. Галицько-наддніпрянські торговельні зв'язки в "Історії України-Руси" М.Грушевського	59
Нагорняк М.М., Марущенко О.В. М.Грушевський про культурно-національне відродження України в XIX столітті	61
Голобуцький П.В., Жлудько П.М. Культурно-освітня спадщина М.Грушевського	62
Грабовецький В.В., Крупіна О.В. М.Грушевський про рідну мову і українську освіту	64
Сворак С.Д., Депенда І.Є. Концепція викладання українознавства у вищій школі в працях М.Грушевського	66
Рега О.С. Ідеї гуманності і народності у педагогічних поглядах Михайла Грушевського	68
Хрущ В.Д. Принципи демократизму і народності освіти у працях М.Грушевського	69
Будний В. М.Грушевський-літературний критик	71
Калина В.М. До питання про політичні і літературні стосунки І.Франка і М.Грушевського	72
Полек В.Т. М.Грушевський-історик літератури і письменник	74
Кіличенко Л.М. Естетичні принципи осмислення історії в художній прозі М.Грушевського	77
Кіличенко О.І. Про деякі виховні аспекти творчості М.Грушевського	78
Вакалюк Я.Ю., Лесюк М.П. Використання наукової спадщини М.Грушевського у вузівському курсі історії української літературної мови	79

РЕДАКЦІЯ

- ГРАБОВЕЦЬКИЙ В.Е.** - відповідальний редактор
КАРПЕНКО О.Ю. - заступник відповідального редактора
ГАВРИЛІВ В.М. - заступник відповідального редактора
ПОЛІСЬКИЙ В.Т. - науковий і літературний редактор
КОЖІН І.Т. - відповідальний секретар